Konstitucionālā reforma un demokrātijas konsolidācija Latvijā

Gunars Ozolzile, *Riga Technical University*

Kopsavilkums. **Raksta mērķis ir izpētīt demokrātijas tālākas konsolidācijas iespējas Latvijā, reformējot parlamentāro valdīšanas sistēmu. Rakstā tiek veikta dažādu valdīšanas sistēmu salīdzinoša analīze un pētīta postsociālistisko valstu konstitucionālo reformu pieredze. Tiek analizētas pēdējos gados piedāvātās Satversmes reformas un secināts, ka lielākajai daļai no tām kā sarkanais pavediens cauri vijas tautas vēlēta prezidenta institūts. Tā kā šī reforma vieno lielāko daļu no piedāvājumiem, tiek izvirzīts pieņēmums, ka prezidenta ievēlēšana tiešās visas tautas vēlēšanās varētu būt pamats tālākām diskusijām.**

Atslēgas vārdi: **demokrātija, konsolidācija, institucionalizācija, leģitimācija, valdīšanas sistēma, konstitūcija.**

I. Ievads

Viena no pārejas uz demokrātiju (tranzīta) fāzēm ir jaunā politiskā režīma institucionalizācija [sk. 1;2]. Institucionalizācijas fāze beidzas tad, kad tiek pieņemta jauna demokrātiska konstitūcija un politiskā sāncensība, politisko lēmumu pieņemšana tiek ielikta normatīvos „rāmjos." Institūtu teorija šai sakarā piedāvā divas atziņas [3]. Pirmkārt, institūti ir spēles noteikumi, kas apgrūtina vai pat izslēdz dažu labu izvēles iespēju, savukārt citas dara iespējamas. Otrkārt, institūti veido (formē) politisko aktieru rīcību un politiskā procesa rezultātus, tai pašā laikā nedeterminējot ne vienu, ne otru. Otrā tēze aktualizē arī t.s. subjektīvā faktora lomu. Šim faktoram piemīt zināma autonomija, ko nedrīkst nenovērtēt, jo pat „pie visiem strukturāli labvēlīgiem priekšnosacījumiem un strukturāli nelabvēlīgiem ierobežojumiem, politisko aktieru rīcība izšķirošās situācijās spēj noteikt politisko transformāciju trajektoriju un režīma izmaiņu reālo virzību un raksturu" [4].

Tātad institucionalizācija ir posms politisko režīmu nomaiņas procesā, kad tiek radīti jaunie demokrātiskie institūti. Demokrātijas likteņus izšķiroši ietekmē tas, vai politiķi un ierindas pilsoņi ir spējīgi sadarboties un arī konkurēt savā starpā brīvā un prognozējamā veidā, balstoties uz visiem pieņemamu normu kopumu. Tikai tad, ja jaunajiem politiskajiem režīmiem izdodas nostiprināt šādu attiecību sistēmu, tie pārvēršas „mūsdienīgās liberālās pārstāvnieciskās demokrātijās" [5]. Pārejas perioda institucionalizācijas fāzes beigas reizē ir arī jaunas - konsolidācijas - fāzes sākums. Pie kam tieši jaunradītie spēles noteikumi ir pamats demokrātijas tālākai konsolidācijai citās sabiedrības jomās [sk. 6].

Gandrīz visās Austrumeiropas valstīs (šai jēdzienā tiek ietvertas 20 postsociālistiskās valstis, trīs NVS valstis - Krieviju, Ukrainu, Baltkrieviju - ieskaitot), sākoties demokratizācijai, ir radītas jaunas konstitūcijas. Deviņās no šīm valstīm tās ir stājušās spēkā no 1991. līdz 1992.gadam. Nākamās bija Krievija (1993), Moldova (1994), Ukraina un Baltkrievija (1996), Polija (1997), Albānija (1998.g., pēc 1997.g. pilsoņu kara), Serbija (2006), kā arī Melnkalne (2007) [7]. Jaunas konstitūcijas tika pieņemtas arī mūsu kaimiņvalstīs. Igaunijā jaunās konstitūcijas izstrāde tika pabeigta 1992. gadā. Kā paraugs tai kalpoja pirmā neatkarības laika konstitūcijas [sk. 8]. Lietuvā pie jaunās konstitūcijas tika strādāts jau no 1988. gada. Lietuvieši kā paraugu izmantoja ne tikai pirmskara, bet arī Vācijas un Skandināvijas valstu konstitūcijas [sk. 9].

Ir tikai divi izņēmumi. Viens no tiem ir Latvija, otrs – Ungārija. Latvija ir vienīgā valsts, kur tika atjaunota vēl pagājušā gadsimta sākumā (1922.g.) pieņemtās konstitūcijas darbība. Savukārt Ungārija ir vienīgā valsts, kur turpināja funkcionēt sociālisma laika (1949.g. pieņemtā) konstitūcija. Tomēr, pateicoties daudzajiem grozījumiem, faktiski arī šīs valsts gadījumā var runāt par jaunu demokrātisku konstitūciju [sk. 10]. Iespējams tas, ka Latvijā netika pieņemta jauna konstitūcija un nebija diskusiju par šo dokumentu, ir viens no iemesliem jau tūlīt pēc neatkarības atjaunošanas sāktajiem un vēl joprojām notiekošajiem strīdiem par nepieciešamību reformēt Satversmi. Ne politiskās elites, ne zinātnieku starpā nav konsensa šai jautājumā. Problēmu vēl nozīmīgāku padara tas, ka arī politiskās elites pretspēlētāju – tautu – esošās valdīšanas sistēmas funkcionēšana neapmierina. Te būtu vietā norādīt, kādu nozīmi konstitūcijai piešķir Austrumeiropas valstu pilsoņi. Piemēram, pētījumi Ungārijā, Polijā, Slovēnijā, Čehijā, Slovākijā, Bulgārijā, Rumānijā, Albānijā un Krievijā rāda, ka vairāk nekā 80% aptaujāto konstitūciju uzskata par „sabiedrības pamatu" [11].

Raksta mērķis ir izpētīt demokrātijas tālākas konsolidācijas iespējas Latvijā, reformējot parlamentāro valdīšanas sistēmu. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, pirmkārt, tiks analizēta institucionālo „pamatu ielikšanas" nozīmība demokrātijas konsolidācijas procesā, otrkārt, tiks veikta valdīšanas sistēmu salīdzinošā analīze, treškārt, lai izvērtētu valdīšanas sistēmas reformēšanas iespējas un virzienus Latvijā, tiks apkopota citu Austrumeiropas valstu konstitucionālo izmaiņu pieredze.

II. Institucionalizācija kā demokrātijas konsolidācijas pamats

Demokrātijas izpētē salīdzinoši jauns ir dažādi interpretētais [sk., piem., 12;13] demokrātijas konsolidācijas koncepts. Pētnieku vidū nav vienprātības par to, kādus politiskos un sociālos institūtus vajadzētu stabilizēt, lai varētu runāt par konsolidētu demokrātiju. Nav īsti skaidrs arī tas, pa kādu ceļu iet un cik ilgs laiks būs nepieciešams, lai pie šī mērķa nonāktu. Visbeidzot tiek meklētas atšķirības starp „negatīvo" un "pozitīvo" konsolidāciju [14]. Politisko sistēmu var uzskatīt

par pozitīvi konsolidētu tikai tad, ja šī sistēma ir leģitīma un bez alternatīvām ne tikai elites, bet arī pilsoņu acīs. Balstoties uz pozitīvās konsolidācijas jēdzienu, Volfgangs Merkels (Merkel) analizē konsolidācijas konceptu, aplūkojot četras jomas [sk. 15]. Pirmkārt, konstitucionālā konsolidācija. Tā skar centrālos valsts varas institūtus – valdīšanas sistēmu, tiesu varu, vēlēšanu sistēmu. Otrkārt, reprezentatīvā konsolidācija. Šī joma aptver teritoriālo un funkcionālo interešu pārstāvniecību, vispirms jau partiju un sabiedrisko organizāciju līmenī. Treškārt, rīcības konsolidācija. Šai jomā darbojas „neformālie" aktieri: militāristi, zemes īpašnieki, finanšu kapitāls, uzņēmēji, radikālās kustības un grupas. Ceturtkārt, politiskās kultūras demokrātiska konsolidācija. Demokrātiskas politiskās sistēmas konsolidācija beidzas tieši ar pilsoniskas politiskās kultūras izveidošanos. Kā to rāda prakse un otrā demokratizācijas viļņa valstu politiskās kultūras pētījumi (Itālija, Vācija, Austrija un Japāna pēc 1945. gada), šis process ir ilgstošs un saistīts ar paaudžu nomaiņu. Ja pirmās trīs jomas ir konsolidētas, tad no tām nāk izšķiroši impulsi, lai izveidotos demokrātiju stabilizējoša pilsoniskā sabiedrība. Bet no konsolidētas demokrātiskas pilsoniskās kultūras savukārt nāk imunizējoši impulsi, kas stabilizējoši iedarbojas uz pirmajām trim jomām, jo to integritāti apdraud dažādas krīzes. Tikai tad, ja visas četras jomas ir konsolidētas, var runāt par pret krīzēm noturīgu demokrātiju. Jāpiebilst, ka politiskā kultūra demokrātiju stiprina pat tad, ja tā nav tik „pilsoniska" kā Anglijā un ASV [16]. Kāda ir Austrumeiropas politisko režīmu konsolidācijas pakāpe? Vērtējot šo režīmu konsolidāciju visās augstāk aplūkotajās jomās kopumā, Merkels izdala četras valstu grupas. Pirmās grupas valstis - Slovēniju, Čehiju, Igauniju, Ungāriju, Horvātiju, Poliju, Lietuvu un Slovākiju - viņš uzskata par konsolidētām. Latvija, Bulgārija un Rumānija piederot otrajai grupai, kas tuvākajos gados varētu iekļūt „pirmajā līgā". Maķedonija, Albānija, Serbija un Bosnija tiek pieskaitītas trešajai grupai ar nekonsolidētu demokrātiju, bet Krievija un Moldova tiek sauktas par pusautoritārām demokrātijām. Savukārt Lukašenko (Лукашенко) režīms Baltkrievijā esot demokrātijai pārvilcis svītru. Atsevišķi apskatot ceturto jomu - politiskās kultūras demokrātisku konsolidāciju, pētnieks secina, ka arī te starp Austrumeiropas valstīm pastāv atšķirības. Pēc viņa domām, Latvijā, Bulgārijā un Rumānijā „civic culture" ir attīstīta visvājāk. Lietojot Merkela terminoloģiju, „pārliecinātu demokrātu" te ir vismazāk, bet „švako demokrātu" – visvairāk. „Sliktāk" ir vēl tikai Krievijā un Moldovā, kur arī politiskā kultūra, līdzīgi kā viss politiskais režīms, tiek nosaukta par pusautoritāru.

Konstitūcijas pieņemšana nenozīmē, ka demokrātija jau ir konsolidēta un tai nedraud atgriešanās autoritārismā. Tomēr, atkal izmantojot Merkela terminoloģiju, „lielās nedrošības laiks" ir pagājis. Sekojošais konsolidācijas process var balstīties vismaz uz relatīvu drošību, ko dod vairākuma akceptētās konstitucionālās normas un politisko aktieru rīcība kļūst prognozējamāka. Caur saistošām konstitucionālām normām, kas iemiesotas institūtos, veidojas konsenss kā pamats politisko aktieru stratēģiskai rīcībai. Ja starp politiskajiem aktieriem izveidojas šāds konsenss par fundamentāliem spēles noteikumiem, kas mazina savstarpējo neuzticību un neaprēķināmību, tad demokrātijai ir labas konsolidācijas izredzes visās iepriekš aplūkotajās jomās.

Kā nodrošināt jauno konstitucionālo normu saistošo ietekmi? Literatūrā var atrast divas atbildes [sk. 17]. Pirmā – ja konstitūcijas tiek pieņemtas tiesiski (formālā leģitimācija). Otrā – caur spēju godīgi un efektīvi risināt sabiedrībā samilzušos konfliktus un problēmas (empīriskā leģitimācija).

Konstitūcijas formālā leģitimitāte tiek „atvasināta" no tā, kā tā tiek izstrādāta un pieņemta [18]. Pirmkārt, formālā leģitimitāte no „augšas". Konstitūcija var iegūt leģitimitāti tikai tad, ja konstitucionālās sapulces sasaukšanai tiek izmantota demokrātiska leģitīma procedūra. Otrkārt, „iekšējā" leģitimitāte. Uz demokrātiskiem principiem ir jābalstās arī konstitucionālās sapulces rīcībai. Treškārt, leģitimitāte no „apakšas". Konstitūcijas projekts ir jānodod nobalsošanai referendumā. Pētot konstitūciju pieņemšanas praksi un izmantojot augstāk aprakstīto formālās leģitimācijas procedūru, politisko aktieru rīcību iespējams klasificēt hierarhiski - sākot ar „ļoti" demokrātisku un beidzot ar „apšaubāmu" [19]:

1) Tauta ievēl no funkcionējošā parlamenta neatkarīgu konstitucionālo sapulci. Tā izstrādā konstitūcijas projektu. Pēc tam konstitūcija tiek pieņemta referendumā. Piemērs šādai trīspakāpju konstitūcijas leģitimācijai ir Ceturtā Francijas Republika (1946);
2) Tiek demokrātiski ievēlēta konstitucionālā sapulce. Tā izstrādā un pieņem konstitūciju. Referendums nenotiek. Piemērs šādai divpakāpju konstitūcijas leģitimācijai ir Veimāras Republika;
3) Noteikts valsts varas institūts (piemēram, parlaments, valdība), kas izstrādā konstitūcijas projektu, kuru (parasti, bet ne vienmēr) pieņem parlaments. Speciāla no parlamenta vai valdības neatkarīga sapulce netiek vēlēta. Par konstitūcijas projektu notiek referendums. Piemērs šādai divpakāpju konstitūcijas leģitimācijai ir Piektā Francijas Republika (1958);
4) Noteikts valsts varas institūts izstrādā konstitūciju (vai arī tiek pārstrādāta vecā), kuru pieņem parlaments. Referendums netiek rīkots. Piemērs šādai vienkāršotai konstitūcijas leģitimācijai ir pamatdokumentu „revīzija" Ungārijā un Polijā 1989. gadā.

Tātad konsolidācijas izdošanās sākotnēji ir atkarīga no konstitūcijas formālās leģitimācijas. Formāli optimāla rīcība, proti, ar tās izstrādāšanu demokrātiski ievēlētā konstitucionālā sapulcē un pieņemšanu referendumā, gan nenotika nekur Austrumeiropā [20], jo demokratizācijā iesaistītajām elitēm bija „jārisina neatliekamas problēmas un tām nebija laika dubultai tautas iesaistīšanai konstitūcijas pieņemšanā" [21]. Konstitūciju radīšanas procesā iesaistītajiem politiķiem bija jāizšķiras „starp demokrātiski priekšzīmīgām procedūrām un līdz ar to garu, iespējams riskantu, pagaidu posmu bez demokrātiskas konstitūcijas vai arī ātru rīcību konstitūcijas pieņemšanā, ar dažiem procedūras un saturiskiem trūkumiem" [22].

Kā tika izstrādātas un pieņemtas jaunās konstitūcijas atsevišķās Austrumeiropas valstīs? Kā jau teikts iepriekš, dominēja ātrā rīcība. Lielākajā daļā valstu (12) konstitūcija (parasti to sagatavojot konstitucionālajai komisijai) tika pieņemta parlamentā. Arī Bulgārijā pēc konstitūcijas

pieņemšanas Lielajā nacionālajā sapulcē (1991) nesekoja tautas nobalsošana. Tikai Rumānijā (1991), Igaunijā (1992), Lietuvā (1992), Krievijā (1993), Polijā (1997), Albānijā (1998) un Serbijā (2006) tika rīkoti arī referendumi [sk. 23]. Demokrātiski leģitimējošu funkciju referendums gan var pildīt tikai tad, ja ar to netiek manipulēts, ja iespējama brīva komunikācija un ir radīti priekšnoteikumi informētai konstitucionālai diskusijai. Diemžēl tā tas nebija Krievijā [sk. 24]. Par leģitimāciju grūti runāt arī tad, ja ir ļoti zema līdzdalība. Tā bija, piemēram, Polijā, kur, referendumā piedaloties mazāk nekā pusei (43%) balsstiesīgo pilsoņu, par jauno konstitūciju nobalsoja tikai 53% [sk.25]. Latvija, kā mēs to jau zinām, ir piemērs „īpaši" vienkāršotam konstitūcijas leģitimācijas ceļam, jo tika atjaunota pagājušā gadsimta sākumā pieņemtās konstitūcijas darbība, pat nemēģinot to pārstrādāt**.** Šāda rīcība, protams, neveicināja Satversmes formālo leģitimāciju.

Arī tad, ja formālās leģitimācijas procedūra ir nepilnīga, pateicoties konstitucionālajai praksei (kā to rāda Vācijas piemērs), konstitūcijas tomēr var iegūt leģitimitāti. Tas ir iespējams, ja elites un arī tautas vairākums to pieņem kā piemērotu normatīvu pamatu sabiedrības konfliktu un problēmu risināšanai [sk. 26]. Tā nu mēs atkal nonākam pie konstitūciju empīriskās leģitimācijas, jo paralēli formālajai leģitimācijai notiek arī šo dokumentu empīriskā leģitimācija. Tas nozīmē, ka konstitūcija, iedarbojoties uz sabiedrībā notiekošajiem politiskajiem un sociālajiem procesiem, rada un vairo ticību pastāvošajai kārtībai (Makss Vēbers (Weber) to sauc par „Legitimitätsglauben") vai - izmantojot Deivida Īstona (Easton) terminoloģiju - rada „specifisko un difūzo" atbalstu tai. Kā uzskata Seimurs Martins Lipsets (Lipset), leģitimitāte ir sistēmas spēja radīt un uzturēt pārliecību par to, ka eksistējošie politiskie institūti ir sabiedrībai vispiemērotākie. Demokrātijas stabilitāte ir atkarīga gan no politiskās sistēmas leģitimitātes, gan arī no efektivitātes. Efektivitāte nozīmē reālo produktivitāti – vai sistēma tiek galā ar galvenajām pārvaldes funkcijām atbilstoši tam, kā to iedomājas iedzīvotāju vairākums, arī ietekmīgas sabiedrības grupas. Ja efektivitāte ir galvenokārt instrumentāla, tad leģitimitātei ir vērtību raksturs. Ilgstoša efektivitāte, viņaprāt, var radīt sistēmas leģitimitāti. Savukārt ilgstoša neefektivitāte apdraud leģitimitāti [sk. 27]. Lai varētu cerēt uz konstitūcijas empīrisko leģitimitāti, pamatlikumā ir jāiestrādā šādi trīs principi [sk. 28]:

1) Sociālā un politiskā iekļaušanās. Nedrīkst būt tā, ka lielas strukturāli nozīmīgas mazākumgrupas (rasu, etniskas, reliģiskas), kā arī atsevišķas politiskas un sociālas grupas tiek atstumtas no politiskās varas;
2) Institucionālais derīgums. Politiskajiem institūtiem nepārtraukti jānodrošina lēmumu pieņemšana un to izpilde;
3) Politiskā efektivitāte. Politiskajiem lēmumiem ir jāveicina sabiedrības problēmu (ekonomisko un sociālpolitisko, iekšējās un ārējās drošības) risināšana.

Iekļaušanās, derīguma un efektivitātes problēmas jau kopš 20.gs. 80. gadiem tiek diskutētas divos līmeņos. Pirmkārt, valdīšanas sistēmas līmenis. Šai līmenī tiek debatēts par to, kura no trim valdīšanas sistēmām – parlamentārā, prezidentārā vai pusprezidentārā – labāk nodrošina jauno demokrātiju konsolidāciju. Otrkārt, politiskās pārstāvniecības un lēmumu pieņemšanas līmenis. Šai līmenī tiek diskutēts par to, kas vairāk sekmē konsolidācijas centienus – uz vairākumu vai uz konsensu balstīta demokrātija. Visvairāk tomēr tiek debatēts par piemērotāko valdīšanas sistēmu.

III. KĀ KLASIFICĒT VALDĪŠANAS SISTĒMAS UN KURA „LABĀKA"?

Demokrātiskās valdīšanas sistēmas tradicionāli mēdz klasificēt, balstoties uz attiecībām starp likumdošanas varu un izpildvaru. Šo rindu autors ar jēdzienu „valdīšanas sistēma" saprot tieši iepriekš minētās attiecības (mijiedarbību) starp izpildvaru un likumdošanas varu, kas balstās ne tikai konstitucionālajās normās, bet arī konstitucionālajā praksē. Abu varu nodalīšanas, ierobežošanas un dominēšanas pakāpe nosaka to, vai tā ir parlamentāra vai prezidentāra sistēma. Realitātē tomēr eksistē ļoti daudz valdīšanas sistēmu, kas apvieno abu sistēmu elementus (t.s. pusprezidentārās vai jauktās) un tāpēc tās nevar pieskaitīt ne vienam, ne otram no „tīrajiem" tipiem. Ir daudzas un dažādas pieejas, kādus kritērijus izvēlēties un kā klasificēt šīs sistēmas.

Ir klasifikācijas, sākot ar dažiem un beidzot ar vairākiem desmitiem dažādu valdīšanas sistēmu tipu. Nav vienprātības arī par to, kuram no tipiem pieskaitīt to vai citu valsti. Tā, piemēram, vieni Franciju pieskaita prezidentārām sistēmām [29], otri – pusprezidentārām [30] vēl citi parlamentārajām [31]. Līdzīgi tas ir arī ar Krieviju – vieni šo valsti uzskata par prezidentāru [32], citi par pusprezidentāru [33].

Darbs pie klasifikācijas turpinās un pētnieki piedāvā arvien jaunas versijas par šo tēmu. Tā viens no viņiem – Oļegs Zaznajevs (Зазнаев) - uzskata, ka viņa priekšgājēji, klasificējot valdīšanas sistēmas, ir pieļāvuši vairākas elementāras kļūdas, kas aprakstītas loģikas mācību grāmatās. Tā, piemēram, bieži tiekot izvēlēts nebūtisks klasifikācijas kritērijs, notiekot lēciens pa abstrakcijas kāpnēm, klasifikācijas loģika tiek aizstāta ar gradācijas loģiku [34]. Tiek piedāvāta novatoriska valdīšanas sistēmu klasifikācija, izmantojot divus kritērijus. Pirmais – dubulta demokrātiska leģitimitāte, t.i., parlamenta un izpildvaras galvas atsevišķa ievēlēšana. Otrs – valdības atbildība parlamenta priekšā. Izmantojot šos divus kritērijus, viņš izdala četrus valdīšanas sistēmu ideāltipus: prezidentāro, parlamentāro, pusprezidentāro un pusparlamentāro. Savukārt jauktās valdīšanas sistēmas tiek iedalītas vēl sīkāk: 1) Neprezidentāri - prezidentāra sistēma (Bolīvija u.c.); 2) Parlamentāri - prezidentāra sistēma (Argentīna, Paragvaja, Peru u.c.); 3) Neparlamentāri - pusprezidentāra sistēma (Baltkrievija, Kazahstāna, Krievija u.c.); 4) Neprezidentāri - pusprezidentāra sistēma (Austrija, Īrija, Islande u.c.); 5) Parlamentāri - pusprezidentāra sistēma (Izraēla 1996.–2001.); 6) Prezidentāri - parlamentāra sistēma (Libāna u.c.); 7) Superprezidentāri - parlamentāra sistēma (Nīderlandes partijas „Demokrāti 66" projekts); 8) Superparlamentāri - prezidentāra sistēma (Bolīvijas politologu darba grupas projekts) [vairāk sk. 35].

Neskatoties uz arvien jauniem mēģinājumiem klasificēt valdīšanas sistēmas, viena no visbiežāk izmantotajām tomēr ir Metjū Šugarta (Shugart) un Džona Kerija (Carey) piedāvātā pieeja [sk. 36;37]. Ņemot vērā likumdošanas varas un izpildvaras mijiedarbības mehānismus, tiek nošķirtas ne tikai

divas klasiskās sistēmas (parlamentārā un prezidentārā), bet tiek izdalīti arī divi jaukto sistēmu tipi: prezidentāri – parlamentārā un parlamentāri – prezidentārā sistēma. Kā kritēriji klāt jau bieži izmantotajam – parlamenta tiesībām atlaist valdību, tiek pievienoti vēl citi. Piemēram, valsts prezidenta tiesības atlaist parlamentu, valdību un veto tiesības attiecībā uz parlamentā pieņemtajiem likumiem, valsts galvas ietekme uz ārpolitiku, drošības politiku un iekšpolitiku. Izmantojot šos kritērijus, tiek izdalīti četri iepriekš minētie valdīšanas sistēmu tipi:

1) Prezidentārās valdīšanas sistēmas. Prezidents, kas ir arī valdības vadītājs, tiek ievēlēts tiešās visas tautas vēlēšanās. Viņš izraugās kabineta locekļus. Parlaments nevar izteikt neuzticību valdībai, kā arī izpildvara nevar atlaist parlamentu;
2) Prezidentāri - parlamentārās valdīšanas sistēmas. Šīm sistēmām raksturīga dubulta izpildvara, kuru veido tautas tieši ievēlēts valsts prezidents un prezidenta nominēts un parlamentā ievēlēts premjers. Prezidentam ir tiesības atlaist atsevišķus ministrus vai arī visu kabinetu pret parlamenta vairākuma gribu. Parlamentam gan ir prerogatīva izteikt neuzticību ministru kabinetam, taču prezidentam pret šo soli ir veto tiesības;
3) Parlamentāri - prezidentārās valdīšanas sistēmas. Arī šādām sistēmām ir raksturīga dubulta izpildvaras struktūra. Atšķirībā no prezidentāri - parlamentārām valdīšanas sistēmām, prezidentam nav tiesību atlaist valdību vai valdības vadītāju pretēji parlamenta vairākuma gribai;
4) Parlamentārās valdīšanas sistēmas. Parlamentam ir tiesības gan ievēlēt, gan atlaist valdību. Valsts galvai (prezidentam vai monarham) nav autonomu tiesību iejaukties valdības veidošanā, kā arī viņš nevar atlaist parlamentu.

Šo tipoloģiju mēdz izmantot, lai klasificētu trešajā demokratizācijas vilnī radušās demokrātisko valstu valdīšanas sistēmas [sk. 38]. Divos reģionos veidojas „skaidra bilde". Dienvideiropā (Grieķija, Spānija, Portugāle) ir izveidojušās tikai parlamentāras, bet Latīņamerikā (Argentīna, Brazīlija, Bolīvija, Meksika, Ekvadora u.c.) – tikai prezidentāras sistēmas. Šādas „skaidras bildes" nav Austrumāzijā un arī Austrumeiropā. Kāpēc šāda dažādība? Literatūrā var atrast četrus „skaidrojumus", kurus apkopojis Merkels:

1) Vēsturiski konstitucionālā pieeja. Konstitūcija ir katras valsts vēsturiskās un konstitucionālās pieredzes rezultāts;
2) Procesuālā pieeja. Tiek uzsvērta ar sistēmas maiņu (tranzītu) tieši saistītu, specifisku apstākļu ietekme;
3) Uz politiskā procesa aktieriem orientētā pieeja. Konstitūcija un valdīšanas sistēmas tips tiek uzskatīta par savas intereses aizstāvošo, šai procesā iesaistīto aktieru rīcības rezultātu;
4) Tā sauktā „importa" pieeja. Valdīšanas sistēma tiek veidota pēc „panākumiem bagātu" demokrātiju parauga.

Augstāk minētie skaidrojumi viens otru nevis izslēdz, bet gan papildina, un tos var izmantot dažādās kombinācijās. Tāpat tie tikai daļēji izskaidro, kāpēc valsts gājusi pa vienu vai otru ceļu. Pirmo kopā ar ceturto visveiksmīgāk var izmantot, izskaidrojot Latīņamerikas prezidentārās sistēmas. Būtiska ietekme te bijusi arī šim reģionam raksturīgajai politiskajai kultūrai. Pusprezidentāro sistēmu izvēli var uzskatīt par sekām neizšķirtam rezultātam elites savstarpējās cīņās (starp vecā režīma eliti un demokrātisko, uz reformām vērsto eliti). Vecā elite grib saglabāt savu ietekmi, izmantojot spēcīgu prezidentu, bet demokrātiskā opozīcija grib spēcīgu parlamentu, no kura uzticības ir atkarīga valdības darbība. Tipiski piemēri ir Polijas, Rumānijas, Lietuvas un Krievijas postautoritārās valdīšanas sistēmas (otrā plus trešā pieeja). Trešā demokratizācijas viļņa parlamentārās sistēmas galvenokārt ir radušās kā jaunas valsts dibināšanas rezultāts (Latvija, Igaunija, Maķedonija, Slovākija, Slovēnija, Čehija), kur galveno lomu ir spēlējusi demokrātiskā opozīcija. Noteikta ietekme šajās valstīs bijusi arī vēsturiskajām un konstitucionālajām tradīcijām. Kā atzīst Merkels, parlamentārās sistēmas vismazāk var izskaidrot ar kādu no šo četru pieeju kombinācijām [sk. 39].

Neskatoties uz klasifikācijas problēmām un grūtībām izskaidrot, kāpēc izvēlēta viena vai otra valdīšanas sistēma, visvairāk tomēr tiek debatēts par to, kura no tām „labāka" . Vieni par tādu uzskata parlamentāro sistēmu [sk., piem., 40], otri – prezidentāro [sk., piem., 41]. Ir arī pusprezidentārās sistēmas piekritēji [sk., piem., 42]. Vairāk „plusu" tomēr ir izdevies atrast parlamentārās sistēmas piekritējiem [vairāk sk. 43;44;45]. Ir pieci pamatargumenti, kurus visi šie autori izmanto dažādās kombinācijās, lai aizstāvētu savu „taisnību":

1) Parlamentārā sistēma padara politisko procesu elastīgāku. Koalīciju veidošanas nepieciešamība liek ņemt vērā dažādu, arī nelielu sabiedrības grupu intereses. Tas ir īpaši svarīgi valstīs, kur ir etniski, reliģiski, ideoloģiski u.c. konflikti. Prezidentārā sistēma ir neelastīgāka šai ziņā;
2) Valdībām parlamentārajās sistēmās biežāk izdodas iegūt stabilu parlamenta vairākuma atbalstu, lai realizētu savu programmu, nekā izpildvarai prezidentārajās sistēmās. Ja prezidentārajā sistēmā prezidentam nav vairākuma atbalsta parlamentā, tad viņš ir spiests meklēt dažādus neparlamentārus ceļus lēmumu pieņemšanai. Piemēram, izdot dekrētus un izmantot neformālus kanālus, lai rastu atsevišķu deputātu grupu atbalstu. Tas nav adekvātākais ceļš, veicot nozīmīgas reformas demokrātijas konsolidācijas laikā;
3) Likumdošanas varas un izpildvaras ciešā savstarpējā atkarība parlamentārajās sistēmās. Šī atkarība nosaka abu varas atzaru mijiedarbības mehānismus un ļauj rīkoties konstitucionāli situācijās, kad nepieciešams izvairīties no savstarpējām paralizējošām blokādēm. Šāda rīcība ļauj atrisināt valdības krīzes, iekams tās vēl nav pārvērtušās par visa režīma krīzi. Neprofesionālu premjeru ir vieglāk nomainīt nekā ļoti nepopulāru vai korumpētu prezidentu;
4) Prezidentārās sistēmas veicina politisko polarizāciju un vairo konfliktu iespējamību, kā arī lēmumu pieņemšanas blokādi tad, kad izpildvarai un vairākumam likumdošanas varā ir dažāda partijas piederība;

5) Huans Lincs (Linz) parlamentāro sistēmu priekšrocības saista ar fleksibilitāti, ko viņš pretstata prezidentāro sistēmu rigiditātei. Fleksibilitāte nozīmē, ka parlamentārās sistēmas labāk nodrošina konsolidācijas imperatīvu (par ko runājām iepriekš) - sociālpolitiskās iekļaušanās un sekmīga valdības darba īstenošanu dzīvē.

Tātad varam secināt, ka dažādi argumenti tomēr vairāk runā par labu parlamentārajai sistēmai. Arī viens no autoritatīvākajiem mūsdienu demokrātijas pētniekiem Arends Lijpharts (Lijphart) uzskata, ka tieši parlamentārā sistēma vislabāk nodrošina dažādu mazākumgrupu pārstāvniecību un interešu aizstāvību, vēlētāju līdzdalību un tikšanu galā ar ekonomiskām problēmām. Īpaši labus panākumus parlamentārā sistēma gūst savienojumā ar proporcionālo vēlēšanu sistēmu un nelielu partiju skaitu. Viņš uzskata, ka parlamentārās valdīšanas sistēmas un proporcionālās vēlēšanu sistēmas kombinācija ir panākumu formula domājot par demokrātijas nākotni. Savukārt prezidentārās sistēmas un mažoritārās vēlēšanu sistēmas kombinācija – izteikti negatīvs faktors [sk. 46;47]. Arī Adams Pševorskis (Przeworski) ar kolēģiem nonāk pie līdzīga secinājuma: „Prezidentārajām demokrātijām ir mazāka iespēja izdzīvot nekā parlamentārajām visos mūsu novērotajos gadījumos" [48].

Raksta apjoms neļauj detalizēti analizēt daudzos argumentus, kas tiek izmantoti, aizstāvot vai kritizējot to vai citu valdīšanas sistēmu. Vēl tikai norādīsim, ka arī parlamentārā sistēma nav bez trūkumiem. Tā, piemēram, partiju milzīgā un visur klātesošā loma šai sistēmā bieži rada sīktirgotāja cienīgu rīcību, patronāžu, partiju piesegtu korupciju un citas negācijas. Neuzskaitot visus prezidentārās sistēmas plusus, tikai norādīsim, ka šai sistēmā ir mazāk partiju aizkulišu spēļu, par kurām bieži dzirdam Latvijas politikā. Tāpat prezidenta vēlēšanas piedāvā vēlētājiem vieglāk identificējamas alternatīvas un nodrošina ievēlētā prezidenta viennozīmīgu atbildību vēlētāju priekšā.

Par vēl nelabvēlīgākiem jaunu demokrātiju konsolidācijai, nekā prezidentārā sistēma, tiek uzskatīti pusprezidentāro sistēmu dažādi varianti [sk., piem., 49]. Pie vainas ir šo sistēmu sarežģītā „uzbūve". Institucionālā konkurence izpildvaras iekšienē starp valsts prezidentu un valdības vadītāju un arī reti kad pietiekami skaidri nodalītā kompetence starp prezidentāro izpildvaru un parlamentāro likumdošanas varu kavē šādu politisko sistēmu spēju pieņemt lēmumus. Ja prezidenta pārstāvētai partijai nav vairākuma parlamentā, bieži vien būtisku problēmu risināšana tiek atlikta. Tā vietā nāk dažādi triki un viltības. Šādi ātri var pazaudēt tautas atbalstu jeb, atkal izmantojot Īstona terminoloģiju, specifisko leģitimitāti. Piemērs tam ir Polija pēc 1990. un Krievija pēc 1993. gada. Ja prezidents un parlamenta vairākums ir no vienas partijas, tad nav iepriekš aprakstītās spriedzes, taču valsts galva iegūst tik lielu varu, kādas nav nedz parlamentāro sistēmu premjeriem, nedz arī prezidentāro sistēmu prezidentiem (Putins (Путин) Krievijā pēc 2003.g.). Šādos gadījumos trūkst līdzsvara un atsvara (checks and balances) mehānisma, kas pasargātu vēl nekonsolidētās demokrātijas no degradācijas „defektīvās" (lietojot Merkela terminoloģiju) demokrātijās, kur ievēlētais prezidents valda autoritāri, bieži vien neievērojot konstitucionālās normas.

Uzskatāms piemērs augstāk aprakstītajām problēmām, kuras prezidentam un visai izpildvarai rada parlamentārā vairākuma neesamība, ir Francijas parlamentāri – prezidentārā sistēma [sk. 50]. Izpildvaru Francijā veido prezidents un valdības vadītājs. Prezidents ieceļ valdības vadītāju, taču nevar viņu atlaist. Premjera atbrīvošana no amata ir parlamenta kompetencē. Tomēr prezidents var atlaist parlamentu, kas faktiski nozīmē ārkārtas vēlēšanas un galarezultātā jauna premjera iecelšanu. Prezidents un premjers daudzos gadījumos ir spiesti kooperēties, tomēr parasti pār izpildvaru dominē prezidents. Ik pa laikam tomēr „kopdzīve" ir apgrūtināta, jo mēdz gadīties, ka premjers un prezidents ir no dažādām partijām. Paši franči šādus periodus Piektās Republikas vēsturē apzīmē ar jēdzienu „cohabitation" – līdzāspastāvēšana. Šāda līdzāspastāvēšana bija no 1986. līdz 1988. gadam un no 1993. līdz 1995. gadam, kad prezidents bija sociālists Fransuā Miterāns (Mitterrand), bet valdību vadīja labējā parlamenta vairākuma balstīts premjers. Līdzīgi bija arī no 1997. līdz 2002. gadam, kad gollistu prezidentam Žakam Širakam (Chirak) nācās sastrādāties ar sociālistu premjeru Lionelu Žospēnu (Jospin). Ja nav iepriekš aprakstīto problēmu starp prezidentu un premjeru, prezidenta pozīcijas ir ļoti stipras. Viņš pilnā apjomā var realizēt savas pilnvaras: iecelt premjerministru un atlaist parlamentu, noteikt ārpolitiku un aizsardzības politiku, kā arī „iejaukties" daudzās citās jomās. Ja prezidents ir spēcīgs, parlaments vājš, bet pilsoniskā sabiedrība nefunkcionē, tad, kā jau norādījām, ir vaļā ceļš uz autoritāri populistisku politisku režīmu.

Nobeidzot dažādu valdīšanas sistēmu analīzi, vēl tikai norādīsim, ka literatūrā iespējams atrast arī augstāk ieskicētās, uz vispārinājumiem tendētās pieejas kritiku [sk., piem., 51]. Strīdniekiem, vispirms jau Lincam, tiek pārmests, ka viņi neņem vērā valdīšanas sistēmu funkcionēšanas institucionālo un sociokulturālo kontekstu. Tiek uzsvērts, ka demokrātijas konsolidācijai izšķiroši drīzāk ir tas, vai valdīšanas sistēma funkcionē esot harmonijā ar vēlēšanu un partiju sistēmu, kā arī politisko kultūru. Tāpat tiek norādīts, ka tikai ņemot vērā šos papildus nosacījumus, iespējams izskaidrot, saprast atsevišķus gadījumus un nodrošināt demokrātijas stabilitāti un efektivitāti.

Ko, vērtējot Latvijas parlamentārās valdīšanas sistēmas iespējamo reformu, iespējams secināt iepriekš pausto atziņu prizmā? No vienas puses, secinājumi it kā uzprasās paši par sevi – parlamentārā sistēma ir „labāka", mēs esam uz pareizā ceļa. No otras, rodas jautājums – kāpēc tomēr daudzas jaunās demokrātiskās valstis mēģina reformēt savas valdīšanas sistēmas, tai skaitā parlamentārās. Visbeidzot, ja skatāmies uz pasauli kopumā, tomēr dominē nevis parlamentārās sistēmas, bet gan prezidentārās un pusprezidentāŗās [sk. 52].

IV. KONSTITUCIONĀLĀS REFORMAS AUSTRUMEIROPĀ

Atšķirībā no Rietumeiropas politiskajām sistēmām, kur gandrīz pusei valstu valsts galva ir monarhs, visas Austrumeiropas valstis ir republikas ar vēlētiem prezidentiem. Mēģinājumi Rumānijā, Bulgārijā un Albānijā atkal ieviest monarhiju vismaz līdz šim ir bijuši bez panākumiem. Lai arī vairākās postsociālistiskajās valstīs bija vērojama ASV prezidentārās sistēmas ietekme uz konstitūciju veidotājiem, lai arī daudzās no tām prezidentiem ir ievērojamas pilnvaras,

tomēr nekur šai reģionā nav radīta prezidentāra sistēma pēc ASV parauga. Visās Austrumeiropas valstīs ir sadalīta izpildvara – starp valsts galvu un valdību, kuru vada premjerministrs. Visās valstīs (ar dažiem izņēmumiem) parlaments ar balsu vairākumu var izteikt neuzticību un gāzt valdību. Līdz ar to var teikt, ka visām šīm sistēmām ir raksturīga viena no galvenajām parlamentāro sistēmu pamatpazīmēm. Tomēr tikai par deviņām no divdesmit valstīm (Latviju, Igauniju, Čehiju, Slovākiju, Ungāriju, Slovēniju, Albāniju, kā arī Serbiju un Melnkalni) var diezgan nešaubīgi teikt, ka tās ir parlamentāras sistēmas [53].

Pārējās valstis, viena vairāk, cita mazāk, tomēr līdzinās pusprezidentārām sistēmām. Atgādināsim, ka par pusprezidentāru sistēmu var runāt tad, ja izpildvara ir sadalīta ne tikai starp kabinetu un premjeru, bet ievērojamas pilnvaras ir arī tiešās vēlēšanās ievēlētam prezidentam. Pusprezidentārās Austrumeiropas valstu valdīšanas sistēmas arī mēs (sekojot Šugartam un Kerijam) iedalīsim prezidentāri - parlamentārās un parlamentāri - prezidentārās. Ne vienmēr pamatoti (kā to redzēsim zemāk), parlamentāri - prezidentārām sistēmām mēdz pieskaitīt, piemēram, Poliju, Rumāniju, Bulgāriju, Horvātiju, Maķedoniju, Serbiju un arī Lietuvu. Savukārt kā prezidentāri – parlamentāras sistēmas piemēri visbiežāk tiek minētas NVS valstis Krievija [sk. 68] un Ukraina (līdz 2006.g.), kā arī autoritārā Baltkrievija. Atgādināsim, ka šādās valstīs prezidents ne tikai var atlaist valdību un parlamentu, bet piedevām viņam vēl ir arī grūti pārvarama leģislatīvā veto tiesības. Varētu pat teikt, ka izpildvara šajās sistēmās īstenībā pieder prezidentam, nevis premjeram un valdībai, un tāpēc Baltkrieviju dažreiz pat mēdz pieskaitīt prezidentārām sistēmām.

Patiesības labad jāpiebilst, ka tūlīt pēc 1989./90. gada izmaiņām daudz kur Austrumeiropā bija vērojamas izteiktas pusprezidentārisma tendences, kuras pavadīja diskusijas par dažādu valdīšanas sistēmu plusiem un mīnusiem. Vērā gan jāņem arī tas, ka bieži vien šādas tendences bija nevis attiecīgo konstitūcijas normu, bet gan politiskās prakses (risināmo problēmu sarežģītība, valdību nestabilitāte, arī atbilstošas gaidas no sabiedrības puses) noteiktas. Pēdējā laikā tomēr var runāt par citu tendenci - Austrumeiropas valstīs sāk dominēt parlamentārās valdīšanas sistēmas, jo parlamentāri - prezidentārās pamazām zaudē savu sākotnējo veidolu. Vairumā šo valstu prezidenta pilnvaras tiek iespaidīgi samazinātas un mainās arī konstitucionālā prakse. Ja, piemēram, Rumāniju, Bulgāriju vai Maķedoniju tomēr mēģina ierindot starp parlamentāri - prezidentārām sistēmām, tad šāds vērtējums galvenokārt ir balstīts tieši konstitucionālajā praksē [54]. Arī mūsu kaimiņvalsti Lietuvu tikai pirmajā mirklī var pieskaitīt parlamentāri - prezidentārām sistēmām. Pētnieki nereti gan mēdz norādīt uz iespaidīgajām Lietuvas prezidenta pilnvarām ārpolitikā, tomēr tas nenozīmē, ka valsts galva var veidot patstāvīgu ārpolitiku [55]. Tātad, ja prezidentu ievēl tauta, tas, protams, stiprina viņa leģitimitāti, tomēr tas ne vienmēr nozīmē, ka viņš ir apveltīts arī ar stiprām konstitucionālām pilnvarām un/vai ka tādas viņam ir politiskajā praksē. Kā piemērus varam minēt Slovākijas [sk. 56]. un Slovēnijas [sk. 57] prezidentus. Abi pilda galvenokārt reprezentatīvas funkcijas un viņiem ir mazākas konstitucionālās un faktiskās pilnvaras nekā daudziem netieši ievēlētiem Austrumeiropas prezidentiem. Neskatoties uz to, pat Slovēniju dažreiz joprojām (arī pēc 1999. gada konstitucionālās reformas) mēdz pieskaitīt parlamentāri - prezidentārām sistēmām, jo prezidentu taču ievēl tauta.

Lai arī Poliju [sk. 58] nereti mēdz uzskatīt par grūti klasificējamu „robežgadījumu", parasti to pieskaita parlamentāri – prezidentārām sistēmām. Tomēr ievērojamas izmaiņas ir notikušas arī šai valstī, kur sākotnēji spēcīgās prezidenta pozīcijas ir kļuvušas ievērojami vājākas. Faktiski vienīgais, kas pēc 1997. gada konstitucionālajām izmaiņām atšķir Polijas prezidentu no parlamentāro sistēmu prezidentiem, ir grūti pārvaramais trīs piektdaļu leģislatīvais veto. Tas, vai arī turpmāk Poliju varēs pieskaitīt parlamentāri – prezidentārām sistēmām, būs atkarīgs galvenokārt no konstitucionālās prakses.

Vēl vairākas Austrumeiropas valstu konstitūcijas ir piedzīvojušas būtiskas izmaiņas. Tomēr ne vienmēr tās ir bijušas demokrātiskas. Tā ir noticis Baltkrievijā 1996. gadā, kad tika revidēta tikai pirms diviem gadiem pieņemtā konstitūcija. Manipulatīvā referendumā pieņemtās izmaiņas ievērojami nostiprināja prezidenta Aleksandra Lukašenko pilnvaras. Līdzīgā referendumā 2004. gadā tika likvidēta norma, kas ļāva prezidentam amata pienākumus pildīt tikai divus termiņus pēc kārtas [sk. 59]. Turpretī Ukrainā un Moldovā vērojamas pretējas tendences. Moldovā tika panākta būtiska parlamenta varas palielināšanās [sk. 60]. Līdzīgi arī Ukrainā 2006. gada Oranžās revolūcijas ietekmē tika veiktas būtiskas konstitūcijas izmaiņas, kas noveda pie valsts „parlamentarizācijas" [sk. 61]. Būtiskas konstitucionālas izmaiņas 1999. gadā tika veiktas arī jau augstāk pieminētajā Slovākijā – prezidenta ievēlēšana tiešās visas tautas vēlēšanās un vienlaikus viņa pilnvaru ierobežošana. Vēl nozīmīgākas izmaiņas notikušas Horvātijā, kur jaunā gadsimta sākumā notika izšķiršanās par tīru parlamentāru sistēmu un tika radīta pat parlamenta augšpalāta [sk. 62]. Lai nostiprinātu minoritāšu (īpaši albāņu) tiesības, plašas konstitucionālas reformas 2001. gada rudenī tika uzsāktas arī Maķedonijā [sk. 63]. Tiecoties iestāties ES, konstitucionālas izmaiņas notika vēl vairākās valstīs: jau iepriekš pieminētajā Slovēnijā (2000., 2003. un 2004. gadā), arī Rumānijā (2003.) [sk. 64] un Bulgārijā (2007.) [sk. 65]. Rumāniju, Bulgāriju un Maķedoniju, kad tās nereti pieskaita parlamentāri - prezidentārām vai vienkārši pusprezidentārām valstīm, par tādām var uzskatīt ne tik daudz tāpēc, uzsvērsim to vēlreiz, ka šajās valstīs ir atbilstošas konstitucionālās normas, bet gan tāpēc, ka to nosaka vai noteica konstitucionālā prakse. Tomēr arī konstitucionālā prakse šajās valstīs mainās un prezidenta vara arvien vairāk tuvojas parlamentāras sistēmas prezidenta pilnvarām [66].

Ja atsevišķi aplūkojam prezidentu lomu Austrumeiropas valstu politiskajās sistēmās, tad ir vērojams plašs spektrs - no tikai reprezentatīvas funkcijas pildoša prezidenta (piemēram, Slovēnija) līdz ar spēcīgām izpildvaras funkcijām apveltītiem prezidentiem (piemēram, Krievija). Gandrīz visās valstīs (izņemot Slovēniju) prezidentiem ir t.s. suspensīvās veto tiesības. Visās valstīs, izņemot Poliju, šo veto gan var atcelt ar

vienkāršo vai absolūto balsu vairākumu. Divās trešdaļās valstu (13) prezidents tiek ievēlēts tiešās visas tautas vēlēšanās. Prezidenta pilnvaru laiks vairumā valstu ir pieci gadi. Divās - Latvijā un Moldovā – četri, bet Krievijā (2009. gada reforma) - seši gadi. Lai ievēlētu prezidentu Latvijā un Čehijā (abās kamerās - palātās) vajag absolūto balsu vairākumu, Albānijā un Moldovā – trīs piektdaļas, Ungārijā un Igaunijā – divas trešdaļas. Prezidenta gāšana formālu politisku iemeslu dēļ ir iespējama vienīgi Latvijā (divas trešdaļas) un Slovākijā (referendums pēc trīs piektdaļu balsojuma Nacionālajā padomē). Visās pārējās valstīs tas ir iespējams tikai tad, ja ir notikuši amata noziegumi.

Ko varam secināt, apkopojot Austrumeiropas valstu konstitucionālo pieredzi? Pirmkārt, šo valstu konstitūcijas un konstitucionālā prakse ir atšķirīgas un, atkal jāsaka, vairums valstu nav baidījušās veikt lielākas vai mazākas reformas, dažkārt pat vairākas. Otrkārt, vērojama tendence virzīties parlamentārisma, nevis pusprezidentārisma vai prezidentārisma virzienā. Treškārt, valsts galvas ievēlēšana tiešās visas tautas vēlēšanās vēl nebūt nenozīmē izpildvaras koncentrāciju prezidenta rokās, mēģinājumus mainīt konstitūcijas normas vai varas uzurpāciju, izmantojot konstitucionālās prakses sniegtās iespējas.

V. LATVIJA: DISKUSIJAS 20 GADU GARUMĀ

Ne tikai kopš neatkarības atjaunošanas, bet faktiski vēl kopš „pirmās republikas" laikiem, Latvijā tiek diskutēts par Satversmes reformēšanas nepieciešamību [sk. 67]. Piedāvātajām reformām ir plaša amplitūda – no grozījumiem parlamentārās sistēmas ietvaros līdz faktiski jaunai valdīšanas sistēmai pusprezidentāras vai pat prezidentāras konstitūcijas izskatā. Visdetalizētāk izstrādātie un reizē arī visjaunākie funkcionējošās Satversmes „uzlabojumi" (būtiski nemainot tās parlamentāro ievirzi) atrodami Konstitucionālo tiesību komisijas (priekšsēdētājs E.Levits) 2011.gada vidū piedāvātajā pētījumā. Pētījuma autori konstatē, ka „Valsts prezidenta kā valsts konstitucionālā orgāna potenciāls Latvijas parlamentārās demokrātijas iekārtā nav pilnībā izmantots. Tādēļ Valsts prezidenta kompetence dažos aspektos ir jāprecizē vai jāpaplašina" [68]. Piemēram, prezidentam tiek paredzētas tiesības izvirzīt apstiprināšanai Saeimā vairākas amatpersonas (Tiesībsargu, Valsts kontrolieri un Latvijas Bankas prezidentu). Grozījumi skar arī Valsts prezidenta lomu Saeimas atlaišanā (tās nedrīkst būt saistītas ar iespējamu amata zaudēšanu) un viņa atlaišanas procedūru (tam ir nepieciešams juridisks pamatojums - Satversmes vai būtisks likuma pārkāpums) [vairāk par šīm un citām izmaiņām sk. 69]. Tuvāk nepētot citas divdesmit gadu garumā piedāvātās Satversmes reformas, tikai atzīmēsim, ka visskaļāk savulaik izskanēja un visvairāk tika komentēts, bieži par jaunu konstitūciju sauktais - profesora Jura Bojāra un viņa kolēģu jaunā gadu tūkstoša pašā sākumā izstrādātais Satversmes reformu projekts (t.s. Bojāra konstitūcija) [70]. Piedāvātie grozījumi, kas realitātē nozīmētu pāreju no parlamentāras valdīšanas sistēmas uz pusprezidentāro, sašķēla Latvijas juristu, politologu un politiķu saimi divās nometnēs. Vieni, lai arī viņu vidū valda uzskatu plurālisms, iestājās par radikālāku konstitucionālo reformu nepieciešamību, otri – pret. Arī šodien šai jautājumā nekas nav mainījies – diskusijas turpinās. Tā kā pirms ārkārtas Saeimas vēlēšanām politiķi atkal mēģināja šo jautājumu aktualizēt, mēģināsim nedaudz ieskatīties šajās visjaunāko laiku diskusijās.

Konstitūcijas reformēšana, ar mērķi paplašināt Valsts prezidenta pilnvaru apjomu, šķiet, bija viena no jaunizveidotās Zatlera reformu partijas (ZRP) centrālajām, ja ne pati nozīmīgākā piedāvātā reforma: „Grozīsim Satversmi, lai dotu tautai tiesības ievēlēt Valsts prezidentu ar paplašinātām pilnvarām" [71]. Vienas no ZRP dibinātājām (cik noprotams, arī šo reformu autorēm) - Sandras Kukules teiktais: „[..] mēs iestājamies par tautas vēlēta prezidenta institūtu parlamentāras valsts ietvaros, būtiski nemainot Latvijas valsts iekārtu un šo parlamentāro sistēmu. [..] Mēs piedāvājam mērenu priekšlikumu kopumu, kas ir balstīts citu valstu konstitucionālajā praksē. Šo pilnvaru apjoms attiecas uz lielāku Valsts prezidenta ietekmi uz valdības veidošanas procesu, attiecībā uz Ministru kabineta sastāvu, uz tiesībām saskaņot šo sastāvu. [..] Mēs iestāsimies arī par to, lai prezidents būtu tas, kurš izvirza valsts kontrolieri, tiesībsarga, Satversmes tiesneša amata kandidātus, arī Latvijas Bankas prezidentu, protams, ka galējais balsojums par to ir parlamentā. [..] Ir jānosaka prezidenta tiesības atlaist parlamentu parlamentāras krīzes situācijās bez referenduma, jo tāds mehānisms, kāds ir Latvijai, ir unikāls. Tas ir četrus līdz piecus mēnešus garš un parlamentārās krīzes situācijās ir pārāk smagnējs" [72]. Viņai piebalso arī Nacionālās apvienības (VL-TB/LNNK) un Zaļo zemnieku (ZZS) pārstāvji. Imants Parādnieks: „Nacionālā apvienība ir tā, kas divreiz jau šajā Saeimā (domāta 10. Saeima – G.O.) ir virzījusi tautas vēlēta prezidenta grozījumus Satversmē. [..] Mēs esam skaidri pauduši savu pozīciju un stigri pie tās pieturēsimies. [..] Pirmkārt, viņš ir piecus gadus. [..] Arī ne tikai tiesības nosaukt Ministru prezidenta amata kandidātu, bet arī apstiprināt sastāvu, arī atsaukt ministrus" [73]. Artis Stucka: „ZZS kā Kārļa Ulmaņa idejas pēctece vienmēr ir iestājusies par tautas vēlētu prezidentu. [..] Manuprāt, prezidenta pilnvaras būtu paplašināmas" [74]. Savas domas pēdējos gados nav mainījusi arī viena no visvecākajām Latvijas partijām, kas savulaik viena no pirmajām piedāvāja Satversmes grozījumus – LSDSP. Domas par to, kādas tieši izmaiņas nepieciešamas, kopš Bojāra konstitūcijas tautās laišanas gan ir mainījušās: „Beidzot ir pienācis brīdis panākt nepieciešamās izmaiņas Satversmē, kas noteiktu, ka Latvijas Valsts prezidentam tomēr jātiek ievēlētam visas tautas vēlēšanās. [..] Satversme šobrīd divos pantos nosaka valsts prezidenta ievēlēšanas kārtību, pārējais par prezidentu teiktais ir attiecināms vien uz prezidenta pilnvarām un varas sadalījumu starp prezidentu, Saeimu un Ministru kabinetu. Šis „pārējais" ir ļoti apmierinošs un nebūt neprasās pēc radikālām pārmaiņām. [..] Vienīgais, kas jāmaina, fundamentāli nemainot mūsu valsts sistēmu no parlamentāras republikas uz prezidentālu republiku, ir tikai un vienīgi prezidenta ievēlēšanas kārtība. Un šādā izpratnē nav nepieciešams ne piešķirt prezidentam kādas ārkārtas pilnvaras, ne arī mainīt

varas sadali, kāda tā ir Latvijā šobrīd. Prezidentam jau tā ir plašas iespējas ietekmēt ne tikai mūsu valsts ārpolitiskās nostādnes, bet arī iekšpolitiskās norises. [..] Var teikt visai skaļi – šāda prezidenta darbībām būtu cits svars, jo aiz katra lēmuma būtībā būs visu vēlētāju mandāts" [75]. Tas esot LSDSP kongresā akceptēts viedoklis. Savulaik partija jau sāka parakstu vākšanu par referenduma ierosināšanu šai jautājumā. Nobeidzot šo partiju pozīciju par Satversmes reformēšanu analīzi, atgādināsim, ka divās pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījās arī partija, kuras nosaukumā bija ietverti vārdi „prezidentāla republika." Nereti gan politiķiem, kas par šo tēmu diskutē, trūkst nepieciešamo zināšanu. Piemēram, viņiem nav skaidras atšķirības starp prezidentāru un pusprezidentāru valdīšanas sistēmu [sk., 76].

Ar detalizētiem priekšlikumiem klajā nākuši arī bijušie deputāti (J. Celmiņš, A. Jaunkļaviņš un V. Seleckis): „Vispirms ir jānovērš krīzes politiskie cēloņi un jāsakārto valsts tiesiskā virsbūve atbilstoši mūsdienu realitātēm un prasībām. Valstī nepieciešams īstenot Satversmes reformu (var lietot arī jēdzienu konstitucionālā reforma), kas jāsāk ar jaunas Satversmes projekta izstrādāšanu, jāseko plašām publiskām debatēm, kas noslēdzas ar jaunas Satversmes pieņemšanu. Mūsu priekšlikums ir, balstoties uz speciāli šim nolūkam izstrādātu vēlēšanu likumu, ievēlēt Satversmes sapulci ar uzdevumu īstenot valstī Satversmes reformu. [..] Latvijā publiskajā telpā faktiski neizdiskutēts ir jautājums par īpašas elektoru kolēģijas ievēlētu prezidentu. [..] Jāpaplašina valsts prezidenta pilnvaras, jāprecizē prezidenta atstādināšanas procedūra. [..] Saeima ar speciāliem likumiem pati paplašina savu pilnvaru loku un uzņemas daudzu atbildīgu valsts amatpersonu iecelšanu amatā un atcelšanu no amata. Līdz ar to valdošās koalīcijas partiju līderi, apvienojoties frakciju sadarbības padomē un pieprasot no deputātiem stingru frakcijas disciplīnu balsojumos, iegūst gandrīz neierobežotu varu valstī. Satversmes reformas gaitā būtu vēlams Saeimai atstāt pamatā likumdošanas un kontroles funkcijas, apsverot iespēju samazināt deputātu skaitu" [77].

Paziņojumus par nepieciešamību grozīt Satversmi pēdējā laikā snieguši arī vairāki autoritatīvi Latvijas juristi. Piemēram, advokāts Andris Grūtups: „Parlamentārās demokrātijas sistēma Latvijā nevar darboties. Kāpēc? Esam pārāk jauna nācija. Mums pārāk maza vēsturiskā pieredze. Mums ir tikai ap 150 gadi, nav pagājuši simts gadi, kad latvieši bija muižas kalpi. Tas zīmogs palicis – mazvērtība, varaskāre, nenovīdība un skaudība, un parlamentārā sistēma mums neder. Pie varas nonāk varas apsēstie ar mazvērtības kompleksiem, kuriem liekas, ka viņi visu var, bet patiesībā nespēj neko. [..] Partijas tikai plēšas. Tas tautai ir postoši. Milzīga enerģija aiziet cīniņos. [..] Tautas vēlētam prezidentam jāuztic valdības veidošana. Partijas sadala ministrijas un cīnās. Arī turpmāk nekas labs nav gaidāms. [..] Tāpēc mums vajadzētu veidot prezidentālu valsti, kur tauta ievēlētu prezidentu un viņam būtu tiesības izraudzīties valsts pārvaldes aparātu. Prezidents noteiktu arī valsts politisko un ekonomisko virzienu, bet parlamentam tiktu saglabāta likumdošanas un izpildvaras kontroles funkcija, kā tas ir daudzās pasaules valstīs. Tas ļaus izvēlēties kompetentus cilvēkus ar nepieciešamām rakstura īpašībām, nevis ministri būs tie, kurus dod partijas. [..] Paskatieties uz Krieviju. Desmit gadu laikā no haotiskas valsts tā nonākusi pie patriotiskas sabiedrības. Katru sistēmu rada cilvēks. Manī vieš cerību, ka daudzi ir pārliecināti – parlamentārās republikas kārtība jāmaina. Mums vajadzīgs pašiem savs Prezidents" [78]. Cits jurists, ekspolitiķis – Valdis Birkavs - pat radikāli mainījis savus uzskatus šai jautājumā: „Mums, neraugoties uz it kā augsto amatu, premjers ir diezgan bezspēcīgs. Viņš vienpersoniski neko nevar izdarīt. [..] Arī prezidentam nav lielu pilnvaru. Tad, kad sabiedrība redz, ka premjeram kaut kas nesanāk, tā vēršas pie prezidenta. Prezidents sasauc valdības sēdi un uzdod rīkoties premjeram. Un tā uz riņķi. Es domāju, ka mums jāpāriet uz prezidentālu republiku. Vienmēr esmu bijis pret, sevišķi pirms iestāšanās ES un NATO, bet tagad domāju, ka mums vajadzīgs stiprs visas tautas vēlēts prezidents" [79]. Tā ir Birkava atbilde uz jautājumu, kā sapurināt mūsu politisko eliti. Radikāli noskaņots ir arī Juristu biedrības prezidents Aivars Borovkovs: „Diskusija ir nepieciešama, jo pašreizējā sistēma sevi ir izsmēlusi, bet politiskā kārtība un elite ir bankrotējusi" [80]. Līdzīgās domās ir arī sociologs Arnis Kaktiņš un ekonomists Andris Deniņš. Sociologs: „Mūsu oktobra aptauja liecina, ka jaunajam, nupat ievēlētajam, parlamentam uzticas 12% Latvijas iedzīvotāju. Tas ir tikpat daudz, cik bija, pirms Valdis Zatlers atlaida Saeimu. Un tas bija kritiski zems Saeimas uzticības līmenis. Tā bija ļoti dziļa uzticības krīze – un tagad ir tieši tas pats. No politiskās leģitimitātes viedokļa parlaments ar šādu reitingu ir klibs ar abām kājām. [..] Šodien ir jābūt aklam jau ar abām acīm, lai neredzētu, ka mums ir sistēmiskas problēmas. Ir vajadzīga konstitucionālā reforma, lai mēs varētu pārveidot un uzlabot mūsu parlamentārās demokrātijas modeli. Pietiekami ilgi esošā konstitucionālā modeļa ietvaros dzīvojam atjaunotā Latvijā, lai varētu retrospektīvā paskatīties, kādus augļus tas dod. [..] Un atkārtošos, bet tur jābūt jau aklam ar abām acīm, lai neredzētu, ka mūsu sistēma īsti labi nestrādā" [81]. Savukārt ekonomists Deniņš ir pārliecināts, ka, lai radītu investoriem reālu vēlēšanos ieguldīt Latvijas tautsaimniecībā: „ [..] ir nepieciešama politiskā griba, taču parlamentārā iekārta, tieši Latvijas gadījumā, kur priekšplānā izvirzās politisko partiju savtīgās intereses, šo gribu apslāpē jau pašā saknē. [..] Ir tikai viens loģisks ceļš – Latvijas Republikas Satversmes maiņa, pārejot uz prezidentālu republiku. Valsts iekārtas reforma, nodrošinot sabiedriski ekonomisko procesu kontroli pa varas vertikāli – no augšas līdz apakšai – ir vienīgais veids, kā atrisināt nu jau 20 gadus ieilgušās valsts stagnācijas problēmas. [..] Ir jāuzsāk plaša valstiska mēroga sabiedriskā diskusija par pāreju uz prezidentālu valsti" [82].

Iepriekš izklāstītos viedokļus vieno tas, ka tie apliecina diezgan monolītu pārliecību par vairāk vai mazāk radikālu Satversmes reformu nepieciešamību. Tikpat monolīti līdz šim bijuši arī reformu pretinieku uzskati. Tomēr dažu reformu pretinieku viedokļos iespējams saskatīt arī zināmas pretrunas un pat izmaiņas. Piemēram, profesora Jāņa Peniķa atbildes uz žurnālista uzdotajiem jautājumiem par konstitucionālo reformu nepieciešamību Latvijā. Tā uz jautājumu: „Vai Latvijas demokrātijas problēma nav īsti dzīvei nepiemērotā

Satversme?" viņš atbild: „Satversme savos pamatos ir ļoti laba. [..] Satversme ir kompromisu rezultāts, veselas rindas kompromisu rezultāts. 1922. gadā likās, ka ideāli ir tie modeļi, uz kuriem balstījās šī Satversme, Vācijas Veimāras republikas konstitūcija, Francijas Trešās republikas konstitūcija." Savukārt uz nākamo jautājumu: „Tās ir konstitūcijas, kas mūsdienās vairs nepastāv. Abas ir sen politiski bankrotējušas, izrādījušās praktiskajai politiskajai dzīvei nepiemērotas," seko šāda atbilde: „Nepastāv vai ir pamatīgi grozītas. Deviņdesmito gadu sākumā arī mans ieteikums Latvijas politiķiem bija tāds, ka mums jādara tas pats, kas igauņiem un lietuviešiem, proti, jāveido jauna konstitūcija vai vismaz krietni jāpārdomā pašreizējā Satversme. Tas laiks ir pagājis. Konstitucionālo principu grozīšana der zināmos posmos" [83]. Politologs gan nepaskaidro, kāpēc viņš domā, ka „tas laiks ir pagājis".

Savukārt politologs Aksels Rēcs savus uzskatus šai jautājumā ir koriģējis un vairs tik kategoriski neiebilst pret valsts pamatdokumenta izmaiņām. Ja agrāk, komentējot Bojāra konstitūciju, viņš uzskatīja, ka „franču vai lietuviešu piemērs Latvijā neder" [84], tad tagad politologs jau ir gatavs diskutēt par konstitucionālām reformām [sk.85]. Savulaik Rēcam bija divi galvenie argumenti pret konstitucionālo reformu. Pirmais (par to viņš šaubās vēl arvien) – vai prezidents spētu „apvienot sevī" (šeit un zemāk pēdiņās Rēca terminoloģija) Saeimā un sabiedrībā valdošo uzskatu plurālismu. Otrais – tieši ievēlēts prezidents, kuram būtu „lielāka leģitimitāte" nekā ministru prezidentam, varētu „it kā tautas interesēs iebilst pret valdības rīcību", kas varētu „mierīgi un ātri novest līdz konstitucionālai krīzei." Lai arī viņa prognozēto apdraudējumu demokrātijas stabilitātei pilnībā izslēgt nevar, tomēr Austrumeiropas valstu pieredze neliek mums Latvijas nākotni ar tautas vēlētu prezidentu (kuram ir lielāka leģitimitāte) zīmēt tik tumšās krāsās. Jāpiebilst, ka šo argumentu Rēcs vairs neizmanto. Kā teikts jau iepriekš, politologa uzskati ir piedzīvojuši evolūciju: „Valsts vadīšana līdzšinējā stilā atbilstoši spēkā esošajai Satversmei norāda, ka Satversmē ir pamatīgi trūkumi. [..] Vajadzētu nopietni diskutēt par Latvijas valsts iekārtu, spēkā esošās konstitūcijas plusiem un mīnusiem, analizējot kaimiņvalstu pieredzi, un, iespējams, uzrakstīt konstitūciju no jauna. Latvijai būtu jādomā par Satversmes sapulces ievēlēšanu. [..] Jauna konstitūcija Latvijas politiski nenopietnajām spēlītēm būtu nopietna barjera. Tā nodrošinātu nepieciešamo stabilitāti, kurai politiskajai elitei nāktos pielāgoties tāpat, kā tagad viņa izmanto Satversmes iespējas, pielāgoties tautas svārstīgajam viedoklim. Proti, jauna konstitūcija arī vēlētājiem liegtu iespēju noraidīt savu atbildību par politiskajiem procesiem" [86].

Augstāk rakstā jau aplūkojām konstitucionālo normu ietekmi uz politiskās sistēmas leģitimitāti un stabilitāti. Uz to, ka konstitūcijām ir divu veidu funkcijas valsts dzīvē – tiešās jeb normatīvās un netiešās jeb politiskās, uzsver arī politologs Peniķis [87]. Viņš norāda uz šādām netiešām, bet politiski ārkārtīgi svarīgām konstitūciju funkcijām: „Radīt iedzīvotājos valsts leģitimitātes uztveri, t.i., noturīgu sabiedrības uzskatu, ka šī valsts un tās varas struktūra ir pamatos laba un pareiza, ka tā ir „mūsu valsts"; radīt **un uzturēt** (šeit un turpmāk citētā raksta autora izcēlums – G.O.) sabiedrībā pareģojamības un stabilitātes sajūtu – pārliecību, ka valsts vara nav kaprīzi mainīga vai patvaļīga" [88]. Tālāk rakstā tiek norādīts: „Tieši šo divu pēdējo funkciju veikšana vai neveikšana nosaka konstitūciju dzīvotspēju. [..] Ja konstitūcija neiesakņosies sabiedrībā kā leģitīms un stabils valsts pamatojums un simbols, tad tās teksts būs tukši salmi. Tātad, konstitūcijas autoriem nevien jāizprot valsts varas uzbūves principi un to iespējamās politiskās sekas, bet – vēl vairāk – **jāspēj uztvert savas sabiedrības dziļākās un noturīgākās politiskās vērtības** un kaut cik pareizi pareģot tās attīstības virzienus nākotnē" [89]. Un vēl: „Konstitūcijas iegūst leģitimitāti **ar laiku** ar sabiedrības pierašanu pie valsts pareģojamības **un stabilitātes**. Ir pamats domāt, ka Latvijas Satversme vismaz tuvojās šim stāvoklim 1930. gadu sākumā. Ir pamats domāt, ka tā vismaz tuvojas tai tagad, desmit gadus pēc savas atjaunošanas. Bojāra konstitūcija ir tik radikāli atšķirīga no tagadējās Satversmes, [..] ka tās pieņemšana saraus jau tā trauslo uzticības saiti starp sabiedrību un valsti. [..] Kādēļ tā vietā nerunāt par saprātīgām un vajadzīgām reformām?" [90] Ir pagājuši vēl desmit gadi, un vismaz šī raksta autors nav guvis pārliecību, ka pašreizējā konstitūcija, runājot Peniķa vārdiem, tuvojas pareģojamības un stabilitātes stāvoklim. Līdzīgi Peniķim, kritizējot to pašu nu jau vairākkārt piesaukto Bojāra konstitūciju, domā arī Latvijas konstitucionālo tiesību speciālisti: „Ar autoritāti apveltīts valsts pamatlikums ir valsts iekārtas stabilitātes ķīla. [..] Valstīm, kurās ir samērā jaunas konstitūcijas, ir jānodrošina tām nepieciešamā autoritāte un svars sabiedrībā" [91]. Mēģinot apkopot augstāk teikto, nākas secināt un vēlreiz uzsvērt, ka veidojas pretruna ekspertu attieksmē pret konstitucionālajām izmaiņām valstī. No vienas puses, tiek runāts par nepieciešamību nodrošināt konstitūcijas autoritāti un politiskās sistēmas stabilitāti, no otras, redzam bijību pret pamatlikuma grozījumiem pat tad, ja tā pietiekami labi nestrādā.

Līdzīgu pretrunu atrodam arī augstāk jau pieminētajā Konstitucionālo tiesību komisijas pētījumā. Analizējot iespējamo konstitucionālo reformu, tiek norādīts, ka „izšķirošais attiecīgā risinājuma novērtējuma kritērijs ir, vai tas ir adekvāts visas valsts konstitucionālās sistēmas kontekstā, t.i., vai tas optimāli atbilst attiecīgās valsts konkrētajai institucionālā izkārtojuma loģikai, kā arī **ņem vērā tās politiskās kultūras īpatnības** (mans izcēlums – G.O.)" [92]. Ja citētajiem vārdiem var piekrist, tad to pašu nevar teikt par vēl vienu komisijas atzinumu: „Neraugoties uz pastāvīgu diskusiju, pašreizējā Latvijas demokrātijas forma – tātad parlamentārā demokrātija – sabiedrībā kopumā ir vispārīgi akceptēta un var jau tikt uzskatīta par Latvijas valstij tradicionāli raksturīgu" [93]. Pie apgalvojuma „vispārēji akceptēta" atrodam šādu paskaidrojumu: „Latvijas valsts institūciju ārkārtīgi zemais akcepta līmenis sabiedrībā, kas nopietni traucē Latvijas valsts labu funkcionēšanu, nav tieši saistīts ar konkrētu demokrātijas modeli un tā konstitucionālo izkārtojumu; tam ir citi cēloņi, kas nav šī Viedokļa priekšmets" [94]. Jā, protams, tam ir arī citi cēloņi, tomēr nevar piekrist atzinumam, ka pašreizējā parlamentārā sistēma sabiedrībā kopumā ir vispārīgi akceptēta un tradicionāli

raksturīga. Apšaubāms ir arī pētījuma autoru mēģinājums šo savu apgalvojumu (ka parlamentārā sistēma ir akceptēta un tradicionāli raksturīga; ka Latvijas sabiedrība nevēlas radikālākas Satversmes reformas) pamatot ar argumentu: „10.Saeimas vēlēšanās 2.10.2010. partija, kas par savu galveno politisko uzstādījumu izvirzīja pašreizējās parlamentārās demokrātijas iekārtas radikālu nomaiņu ar prezidentālās demokrātijas iekārtu, saņēma 0,74% balsu.” [95]

Pretēji augstāk minētajam viedoklim, Latvijā veiktie pētījumi liecina, ka parlamentārā sistēma neatbilst sabiedrības politiskajā kultūrā dominējošajām orientācijām. Mūsu sabiedrības politiskajai kultūrai jau kopš neatkarības atgūšanas ir bijusi raksturīga orientācija uz spēcīgu prezidentāru, varbūt pat autoritāru, varu un nez vai demokrātijā nodzīvotie gadi minētās orientācijas ir būtiski izmainījušas. Tā 1993. gadā veiktajā pētījumā (reprezentatīva Baltijas studiju centra aptauja šo rindu autora vadībā) iegūtie dati liecina, ka absolūtais vairākums Latvijas iedzīvotāju vēlas pakļauties visas tautas vēlēšanās ievēlētam prezidentam (atbildi „pie valsts stūres jābūt vienam cilvēkam – visas tautas vēlēšanās ievēlētam prezidentam, kurš stāvētu pāri partijām” toreiz izvēlējās 51% respondentu). Šo rindu autors savulaik rakstīja: „Atšķiras aptauju metodikas, kā arī domas par to, vai tā ir vairāk tieksme pēc demokrātiskas prezidentāras valdīšanas sistēmas vai nedemokrātiskas autoritāras sistēmas, tomēr skaidrs ir tas, ka pašreizējā valdīšanas sistēma vairākumu neapmierina” [sk. 96]. Arī jaunāki pētījumi liecina, ka pa šiem gadiem sabiedrības attieksme pret vispārējās vēlēšanās ievēlētu, ar plašākām pilnvarām apveltītu prezidentu nav mainījusies. Tā 2011. gada janvārī veiktā SKDS aptaujā 86% respondentu uzskatīja, ka Valsts prezidentu ir jāievēl tautai, nevis Saeimas deputātiem (7%). Kā apgalvo SKDS direktors Kaktiņš, tad jau kopš 1999. gada janvāra ik gadu SKDS aptaujās Latvijas iedzīvotājiem tiek uzdots jautājums par to, vai prezidents ir jāievēl tautai vai Saeimas deputātiem. Visus šos gadus aptuveni 80% iedzīvotāju ir atbildējuši, ka viņi vēlas tautas vēlētu prezidentu. Pēdējā aptaujā šis rādītājs esot sasniedzis vēsturiski visaugstāko rādītāju. Kaktiņš pieļauj, ka šoreiz diskusijai par tautas vēlētu prezidentu ir nopietnāks pamats nekā jebkad agrāk. Gan sabiedrība, gan liela daļa viedokļu līderu vismaz intuitīvā līmenī jūtot, ka valstī ir vajadzīga reforma. Atkal citēsim sociologu: „Manuprāt, valstī ir pietiekami daudz indikatoru, kas liecina, ka esošā sistēma, arī politiskā sistēma, nav tik labi funkcionējoša, lai teiktu, ka tā apmierina sabiedrības vajadzības. Šādos apstākļos sākas dažādi meklējumi dažādos virzienos, un viens no virzieniem ir prezidentūras institūcija un tautas vēlēts prezidents. Patlaban augsne, lai debates beigtos ar pārmaiņām pēc būtības, ir labvēlīgāka nekā agrāk” [97]. Arī *TNS Latvia* veiktās aptaujas dati rāda, ka 77% ekonomiski aktīvo (18 – 55 g.) Latvijas iedzīvotāju pozitīvi vērtē ideju par to, ka Latvijas prezidentu ievēl tauta (49% - pilnībā atbalsta, 28% - drīzāk atbalsta). Pret ir 17% (11% - drīzāk neatbalsta, 6% - pilnībā neatbalsta), bet 6% - nav viedokļa [98]. Līdzīgi dati iegūti arī citās aptaujās. Tā reprezentatīvā Liepājas pilsētas iedzīvotāju aptaujā (pēc laikraksta „Kurzemes Vārds” pasūtījuma) pirms ārkārtas Saeimas vēlēšanām respondentiem tika uzdots jautājums: „Vai prezidents Latvijā būtu jāvēl tautai?” Arī šai aptaujā 77% bija izvēlējušies atbildi „jā” („nē” – 10%). Visaugstākais (85%) atbalsts tautas vēlētam prezidentam bija tieši vecuma grupā no 26 līdz 35 gadiem [99].

Augstāk rakstā veiktā analīze rāda, ka konstitucionālās reformas, neatkarīgi no tā, vai tās ir vērstas pusprezidentāras vai prezidentāras valdīšanas sistēmas virzienā, atbilst mūsu sabiedrības politiskajā kultūrā dominējošām orientācijām. Līdz ar to konstitucionālā reforma varētu būt viens (bet ne vienīgais) no soļiem, ko būtu iespējams spert, lai mazinātu Latvijā tik bieži piesaukto plaisu starp tautu un politisko eliti. Spēles noteikumus var izmainīt salīdzinoši vienkārši, ko nevar teikt par politisko kultūru. Protams, iespējams diskutēt par to, cik lielas pilnvaras dot un kā sabalansēt atsevišķu varas atzaru mijiedarbību. Varbūt nemaz nav nepieciešamas ļoti radikālas reformas. Varbūt pastāv iespēja reformēt esošo parlamentāro sistēmu, jo tautas vēlēts prezidents (pat ar nedaudz lielākām pilnvarām nekā pašreiz) vēl nebūt nenozīmē pāreju uz prezidentāru sistēmu. Par to, ka, iespējams, nemaz nevajag tik daudz, liecina fakts, ka Latvijai jau tagad, ir otrs „spēcīgākais” prezidents starp deviņām Austrumeiropas valstīm tūlīt aiz Polijas (pārējās pētījumā iekļautās valstis: Igaunija, Lietuva, Bulgārija, Rumānija, Slovākija, Čehija, Ungārija) [100]. Varbūt jāskatās, piemēram, uz Slovākijas vai Slovēnijas, vai citu līdzīgu valstu pusi, kur vispārējās vēlēšanās ievēlētiem prezidentiem nav vairāk varas kā parlamentāru sistēmu valsts galvām. Skaidrs pagaidām ir tikai tas, ka pašreizējās valdīšanas sistēmas funkcionēšanu nevar vērtēt kā optimālu, kā arī tas, ka šai sistēmai arī turpmāk būs leģitimitātes problēmas. Jā, teorija pieļauj, ka ilgstošā laika periodā politiskā sistēma var iegūt leģitimitāti, demonstrējot uzskatāmu efektivitāti. Šādam scenārijam var pat atrast piemērus praksē. Vai kas līdzīgs varētu notikt arī ar Latviju? Diemžēl mūsu atjaunotās valsts divdesmit gadu garā vēsture šādu pārliecību drīzāk mazina, nekā vairo. Lai arī nevar ar augstu varbūtības pakāpi prognozēt, ka konstitucionālā reforma nesīs cerētos augļus, tas tomēr ir vairāk, nekā izlikties neko neredzam un nedarīt neko. Austrumeiropas valstis ir piemērs tam, ka valdīšanas sistēmas tomēr iespējams reformēt un ka „lielāka” prezidenta leģitimitāte automātiski neved pie autoritārisma un politiskās sistēmas katastrofas.

Nobeigumā vēlreiz atgādināsim – kā sarkans pavediens cauri piedāvātajiem Satversmes grozījumiem vijas tautas vēlēta prezidenta institūts. Tieši tas vieno absolūti lielāko daļu no šīm reformām. Ja tomēr mēģinām precizēt piedāvātās reformas, dominē taustīšanās parlamentāri – prezidentāras sistēmas virzienā. Tai pašā laikā vienprātības par prezidenta varas apjomu un mijiedarbību ar citiem varas atzariem nav. Varbūt tālākai diskusijai kā pamatu varētu izmantot vismaz šo vienojošo elementu – prezidentu ievēl tauta tiešās vēlēšanās. Šo rindu autors nebūt neuzskata, ka visus mūsu politiskās sistēmas trūkumus iespējams novērst, mehāniski reformējot funkcionējošo parlamentāro sistēmu vai to nomainot ar kādu citu - prezidentāru vai pusprezidentāru, bet gan aicina uz plašāku, nekā līdz šim, diskusiju. Būtu vēlams, lai šai diskusijā iesaistītos ne tikai politiķi un atsevišķu interešu grupu pārstāvji, bet arī juristi, politologi un sociologi.

Austrumeiropas valstīs veikto konstitucionālo reformu prakse (kas būtu atsevišķa raksta vērts temats) sniedz mums bagātīgu „empīrisko bāzi" jaunradei.

VI. DAŽI SECINĀJUMI

1. Demokrātijas konsolidācija nav iespējama bez institucionalizācijas. Savukārt institucionalizācijas pamatu pamats ir konstitūcijas izstrāde un pieņemšana. Ir ļoti būtiski, lai tā iegūtu gan formālo, gan empīrisko leģitimitāti. To mēģina nodrošināt, ievērojot vairākas demokrātiskas procedūras. Demokrātiju uzskata par konsolidētu, ja visi nozīmīgākie politikas spēlētāji akceptē spēles noteikumus un nevēlas tos mainīt. Latvija ir vienīgā postsociālistiskā valsts, kur, mainoties politiskajai sistēmai, netika izstrādāta un pieņemta jauna konstitūcija, kur konstitucionālā reforma visus šos gadus ir politiskās dienaskārtības augšgalā.

2. Daudzas Austrumeiropas valstis arī pēc konstitūcijas pieņemšanas turpināja un turpina tās reformēt. Lai arī šo izmaiņu vektors biežāk ir vērsts parlamentārisma, nevis prezidentārisma virzienā, populāras ir arī dažādas parlamentāri – prezidentārās sistēmas modifikācijas. Šīs prakses prizmā, vērtējot politiskos procesus Latvijā, varbūt ir saprotama, bet nav pieņemama līdz šim dominējošā pietāte pret 1922. gadā pieņemto valsts pamatdokumentu.

3. Vērtējot pēdējā laikā piedāvātās Satversmes reformas, var secināt: kā sarkanais pavediens cauri tām vijas tautas vēlēta prezidenta institūts. Tieši tas vieno absolūti lielāko daļu no šiem piedāvājumiem. Par prezidenta varas apjomu un mijiedarbību ar citiem varas atzariem vienprātības nav. Lai arī dominē taustīšanās parlamentāri – prezidentāras sistēmas virzienā, varam atrast arī prezidentāras sistēmas piedāvājumus. Varbūt tālākai diskusijai kā pamatu varētu izmantot šo vienojošo elementu – prezidentu ievēl tauta tiešās vēlēšanās. Vairākas Austrumeiropas valstis veicot līdzīgas reformas ir rīkojošās visai netradicionāli, piemēram, Slovākija un Slovēnija.

4. Vai mūsu politiskajai un intelektuālajai elitei izdosies rast konsensu par radikālāku Satversmes reformu nepieciešamību? Ņemot vērā šī jautājuma regulāro aktualizāciju Latvijas politikā un sabiedrības politiskajā kultūrā dominējošās orientācijas, varētu prognozēt pozitīvu šī jautājuma virzību. Tā kā politiskā kultūra mainās lēni, bet mūsu politisko institūtu leģitimitāte ir zema, varbūt ir vērts grozīt spēles noteikumus, ko izdarīt ir daudz vienkāršāk. Ja mēs piekrītam uzskatam, ka mūsu politiskajā sistēmā ir problēmas, tad ir jāmēģina izmantot visas iespējas, lai vairotu tās leģitimitāti un efektivitāti.

5. Mūsu politiskās sistēmas trūkumus nav iespējams novērst mehāniski reformējot funkcionējošo parlamentāro sistēmu vai to nomainot ar kādu citu. Reformu vīzija varētu „dzimt" diskusijās, kas prasa ļoti atbildīgu, objektīvu, profesionālu un kompleksu pieeju. Tāpēc būtu vēlama daudz plašāka diskusija nekā līdz šim. Šai diskusijā vajadzētu iesaistīties ne tikai politiķiem un atsevišķu interešu grupu pārstāvjiem, bet arī dažādu sociālo zinātņu pārstāvjiem - juristiem, politologiem un sociologiem.

LITERATŪRAS SARAKSTS

1. **Пшеворский А**. *Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке*. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. с. 47-50.
2. **Merkel W.** System – transformation. Eine Einf□rung in die Theorie und Empirie der Transformatiosforschung. 2., □berarbeitete und erweiterte Auflage. Wiesbaden: VS-Verlag f□r Sozialwissenschaften, 2010. S.105-106.
3. **Scharpf F.W.** *Interaktionsformen. Akteurzentrierter Institutionalismus in der Politikforschung*. Opladen: Leske+Budrich, 2000. S.84-94.
4. **Мельвиль А.Ю., Стукал Д.К.** Условия демократии и пределы демократизации. Факторы режимных изменений в посткоммунистических странах: опыт сравнительного и многомерного статистического анализа. *Полис,* 2011, № 3 (123), с.180-181.
5. **Карл Т.Л., Шмиттер Ф.** Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. *Полис,* 2004, № 4 (81), с.23.
6. **Merkel W.** *System – transformation. Eine Einf□rung in die Theorie und Empirie der Transformatiosforschung*, S.110-113.
7. **Ismayr W.** Die politischen Systeme Osteuropas im Vergleich. ***In**: Ismayr W. (Hg.)Die politischen Systeme Osteuropas. 3., aktualisierte und erweiterte Auflage.* Wiesbaden: VS Verlag f□r Sozialwissenschaften, 2010. S. 10.
8. **Lagerspetz M., Maier K.** Das politische System Estlands. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S.79-83**.**
9. **Tauber J.** Das politische System Litauens. ***In**: Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas,* S.171-175.
10. **Ismayr W.** Die politischen Systeme der EU-Beitrittsländer im Vergleich. *Aus Politik und Zeitgeshcichte,* 2004, 2.Februar, S. 5.
11. **Pickel G., Jacobs J.** Subjektive Legitimität, Rechtstaat und Konsolidierung. ***In**: Boulanger C. (Hg.) Recht in der Transformation.* Berlin: Wissenschaftsverlag, 2002. S.136.
12. **Карл Т.Л., Шмиттер Ф.** Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы, с.21-22.
13. **Merkel W.** *System – transformation. Eine Einf□rung in die Theorie und Empirie der Transformatiosforschung*, S.110.
14. **Pridham G.** The International Context of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective. ***In**: Gunther R., Diamandouros N.P., Puhle H.J. (Ed.) The Politics of Democratic Consolidation. Southern Europe in Comparative Perspective*. Baltimore,MD: The Johns Hopkins University Press, 1995, p. 168.
15. **Merkel W.** Gegen alle Theorie? Die Konsolidierung der Demokratie in Ostmitteleuropa. *Politische Vierteljahresschrift*, 2007, Jg.48, Heft 3, S. 413-433.
16. **Карл Т.Л., Шмиттер Ф.** Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы, с.23.
17. **Merkel W.** *System – transformation. Eine Einf□rung in die Theorie und Empirie der Transformatiosforschung*, S.113.
18. **Elster J.** Schaffung von Verfassungen: Analyse der allgemeinen Grundlagen. ***In**: Preuß U.K. (Hg.) Zum Begriff der Verfassung.* Frankfurt a.M.: Fischer Taschenbuchverlag, 1994. S.43.
19. **Merkel W.** *System – transformation. Eine Einf□rung in die Theorie und Empirie der Transformatiosforschung*, S.114-116.
20. **Ismayr W.** Die politischen Systeme Osteuropas im Vergleich, S. 11.
21. **Beyme K.** *Von Systemwechsel in Osteuropa.* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1994. S. 236.
22. **Merkel W., Sandschneider E., Segert D.** Die Institutionalisierung der Demokratie. **In**: *Merkel W., Sandschneider E., Segert D. (Hg.) Systemweksel 2.* Opladen: Leske+Budrich, 1996. S. 22.

23. **Ismayr W.** Die politischen Systeme Osteuropas im Vergleich, S. 11-12.
24. **Mommsen M.** Das politische System Russlands. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas,* S.419-424.
25. **Ziemer K., Matthes C.Y.** Das politische System Polens. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S.209-215.
26. **Pickel G.** Legitimität von Demokratie und Rechtsstaat in den osteuropäischen Transitionsstaaten 10 Jahre nach dem Umbruch. ***In**: Becker M., Lauth H.J., Pickel G. (Hg.) Rechtsstaat und Demokratie. Theoretische und empirische Studien zum Recht in der Demokratie.* Wiesbaden: Spriger VS, 2001. S. 301.
27. **Lipset S.M.** *Political Man. The social bases of politics.* New York/ Garden City: Doubleday & Company, Inc., 1960. p.77.
28. **Merkel W.** *System – transformation. Eine Einf□rung in die Theorie und Empirie der Transformatiosforschung*, S.116.
29. **Lehner F.** *Vergleichende Regierungslehre.* Opladen: Leske+Budrich, 1989. S.77-91.
30. **Duverger M.** A New Political System Model: Semi-Presidential Government. In.: *European Journal of Political Research*, 1980, vol. 8, p.165-187.
31. **Steffani W.** Parlamentarisches und präsidentielles Regierungssystem. **In**: *Schmidt M.G.(Hg.) Die westlichen Länder (Lexikon der Politik, Bd. 3)*. M□nchen: Verlag C.H.Beck, 1992. S. 288-295.
32. **Баглай М.В.** *Президенты Российской Федерации и Соединённых Штатов Америки. Роль, порядок выборов, полномочия*. Москва: Норма, 2008. с.18-90.
33. **Merkel W.** *System – transformation. Eine Einf□rung in die Theorie und Empirie der Transformatiosforschung*, S.108.
34. **Зазнаев О.И.** Типология форм правления: работа над ошибками. *Полис,* 2006, №1 (91), с.92-103.
35. **Зазнаев О.И.** Смешанные формы правления, или как масло соединяется с водой. *Полис,* 2005, № 4 (87), с.158-164.
36. **Shugart M.S., Carey J.M.** *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics.* Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 318 p.
37. **Shugart M.S.** Of Presidents and Parliaments. *East European Constitutional Review,* 1993, vol.2, № 1, p. 30-32.
38. **Merkel W.** *System – transformation. Eine Einf□rung in die Theorie und Empirie der Transformatiosforschung*, S.107-108.
39. Turpat, S.109.
40. **Linz J.** The Virtues of Parliamentarism. *Journal of Democracy,* 1990, vol.1, № 1, p.84-91.
41. **Horowitz D.** Comparing Democratic Sysstems. ***In**: Larry D., Plattner M.F. (Ed.) The Global Resurgence of Democracy.* Baltimor, MD: The Johns Hopkins University Press, 1993. p.127-133.
42. **Sartori G.** Neither Presidentialism nor Parliamentarism. ***In:** Linz H., Valenzuela A. (Ed.) The Failure of Presidential Democracy.* Baltimor, MD: The Johns Hopkins University Press, 1994. p.106-118.
43. **Schmidt M.G.** *Demokratietheorien, 5. Auflage.* Wiesbaden: VS-Verlag f□r Sozialwissenschaften, 2010. S.292-305.
44. **Ikstens J.** *Institucionāli mehānismi atbildīgas politikas veicināšanai Latvijā: Satversmes reformas priekšlikumu politoloģisks novērtējums* [tiešsaiste]. Rīga: Sorosa fonds Latvija, 2001. 7.-20.lpp. [skatīts 15.10.2011.] Pieejams: http://www.biss.soc.lv/downloads/publications/satversme_reforma.doc
45. **Ozolzīle G.** *Demokrātija: teorija un prakse.* Rīga: RTU, 1998. 45.-52.lpp.
46. **Merkel W.** *System – transformation. Eine Einf□rung in die Theorie und Empirie der Transformatiosforschung*, S.116-117.
47. **Lijphart A.** Constitutional Choices for new Democracies. *Journal of Democracy*, 1991, vol.2, № 1. p.72-84.
48. **Lijphart A.** Democracies: Forms, Performance, and Constitutional Engineering. *European Journal of Political Research*, 1994, vol.25. p.1-17.
49. **Przeworski A., Alvarez M.E., Cheibub J.A., Limongi F.** *Democracy and Development. Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990.* Cambridge: Cambridge University Press, 2000. p. 137.
50. **R□b F.W.** Schach dem Parlament! Über semi-präsidentielle Regierungssysteme in einigen poskommunistischen Gesellschaften. *Leviathan,* 1994, Jg.22, № 2, S.260-292.
51. **Kempf U.** Das politische System Frankreichs. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Weststeuropas. 4., aktualisierte und □berarbeitete Auflage.* Wiesbaden: VS Verlag f□r Sozialwissenschaften, 2009. S.349-370.
52. **Thibaut B.** *Präsidentialismus und Demokratie in Lateinamerika*. Opladen: Leske+Budrich, 1996. 238.S.
53. **Дербришайр Дж., Дербришайр Я.** *Политические системы мира, том 1.* Москва: РИПОЛ КЛАССИК, 2004. с.46-57.
54. **Ismayr W.** Die politischen Systeme Osteuropas im Vergleich, S. 23.
55. **Mommsen M. E.** Das politische System Russlands. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas,* S.419-478.
56. **Ismayr W.** Die politischen Systeme Osteuropas im Vergleich, S. 8.
57. **Tauber J.** Das politische System Litauens, S.174-185.
58. **Kipke R.** Das politische System Slowakei. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas,* S. 317-356.
59. **Lukšič I.** Das politische System Sloweniens. **In**: *Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S. 729-772.
60. **Ziemer K., Matthes C.Y.** Das politische System Polens, S. 209-273.
61. **Steinsdsdorf S. fon** Das politische System Weißrussland (Belarus). ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas,* S.479-501.
62. **B□scher K.** Das politische System Moldovas. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S.583-626.
63. **Bos E.** Das politische System Ukraine. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas,* S.530-552.
64. **Zakošek N., Maršić T.** Das politische System Kroatiens. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas,* S.773-836.
65. **Willemsen H.** Das politische System Makedoniens. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas,* S.967-1005.
66. **Gabanyi A.U.** Das politische System Rumäniens. ***In**: Ismayr W. (Hg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S.627-676.
67. **Riedel S.** Das politische System Bulgariens. ***In**: Ismayr W. (Hrsg.) Die politischen Systeme Osteuropas*, S.677-728.
68. **Ismayr W.** Die politischen Systeme Osteuropas im Vergleich, S. 23.
69. *Satversmes reforma Latvijā: par un pret. Rīga*, 1995. 178 lpp.
70. *Viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros* [tiešsaiste]. 105.lpp. [skatīts 12.11.2011] Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/Viedoklis_10maijs.pdf
71. *Viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros*,, 42.-112.lpp.
72. *Satversmes grozījumu projekts* [tiešsaiste]. [skatīts 11.09.2011.] Pieejams: http://archive.politika.lv/temas/politikas_process/3503
73. Diskutablo reformu partija (Dienas ekspresrecenzija par partiju programmu. Ko sagaidīt no Zatlera Reformu partijas). *Diena*, 2011.gada 6.sept., 3.lpp.
74. Otru iespēju „nopērt" Saeimu politiķi varētu vairs nedot. Pozīciju temats: ko mainīt Latvijas politiskajā sistēmā? (Žurnālista Gunta Bojāra diskusija ar politisko partiju pārstāvjiem). *Diena*, 2011.gada 24.augusts, 6.-7.lpp.
75. Turpat.
76. Turpat.
77. **Dinēvičs J.** Prezidenta pienākumiem jāpaliek, vēlēšanu sistēma jāmaina. *Diena*, 2007.gada 25.jūnijs, 2.lpp.
78. **Leiškalns K.** Jauna Satversmes sapulce nav vajadzīga. *Diena*, 2008.gada 15.febr., 7.lpp.
79. **Celmiņš J., Jaunķaviņš A., Seleckis V.** Par jaunu Satversmi. *Neatkarīgā*, 2009.gada 5.nov., 2.-3.lpp.

80. Gribētu kalpot tautas prezidentam (Žurnālistes Sarmītes Feldmanes intervija ar advokātu Andri Grūtupu) [tiešsaiste]. [skatīts 29.09.2009.] Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/printArticle.php?id=609560
81. **Valdis Birkavs:** Notiek karš par izdzīvošanu! (Žurnālista Bena Latkovska intervija ar ekspremjeru, juristu V.Birkavu). *Neatkarīgā*, 2009.gada 1.okt., 2.-3.lpp.
82. **Ķirsons M.** Ar plašām pilnvarām (Sagatavoti grozījumi, kas tautas vēlētam prezidentam dotu ievērojamu varu). *Diena*, 2009.gada 30.okt., 3.lpp.
83. Jaunā vara tikpat kliba (Žurnālista Sandra Toča intervija ar sociologu, SKDS direktoru Arni Kaktiņu). *Diena*, 2011.gada 9.nov., 3.lpp.
84. *Andris Deniņš: Latvijai eiro vietā nepieciešama prezidentāla valsts* [tiešsaiste]. [skatīts 24.12. 2011.] Pieejams: http://www.delfi.lv/archive/print.php?id=42004314
85. Satversme strādā labi (Žurnālista Sandra Toča intervija ar politologu, Indiānas universitātes (ASV) profesoru Jāni Peniķi). *Neatkarīgā,* 2005.gada 8.jūlijs, 2.lpp.
86. **Rēcs A.** Tautas vēlēts prezidents – šķeltnieks [tiešsaiste]. *Sestdiena*, 2003.gada 11.janvāris, 2.lpp. [skatīts 28.09.2011.] Pieejams: http://www.infabalt.de/reetz/34-Tautas%20v%E7ts%20prezidents.pdf
87. **Rēcs A.** Prezidenta Zatlera jaunā interpretācija [tiešsaiste]. *Jurista Vārds*, 2010.gada 23.marts, 23.-25.lpp. [skatīts 28.09.2011.] Pieejams: http://public.monitorings.lv/2010_03/Izglitiba/23/JuristaV-23032010-23-25.pdf
88. Turpat, 24.-25.lpp.
89. **Peniķis J.** *Mēs jaunu Satversmi sev celsim. Kādēļ?* [tiešssaite]. [skatīts 17.10.2011.] Pieejams: http://archive.politika.lv/temas/politikas_process/3223/
90. Turpat.
91. Turpat.
92. Turpat**.**
93. **Pleps J., Pastars E.** Par Satversmes grozījumu projekta satversmību. Juridiskas piezīmes pie J.Bojāra publikācijas [tiešsaite]. *Latvijas vēstnesis*, 2002.gada 7.maijs, 1.lpp. [skatīts 15.10.2011.] Pieejams: http://archive.politika.lv/temas/politikas_kvalitate/22051/
94. Viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros, 9.lpp.
95. Turpat, 8.lpp.
96. Turpat, 120.lpp.
97. Turpat, 8.lpp.
98. **Ozolzīle G.** Politiskā kultūra un demokrātija. *Latvijas Policijas akadēmijas raksti, 4.sējums.* Rīga: LPoA, 1997. 51.-60.lpp.
99. *Tautas vēlēts prezidents – atgriezīs uzticību valsts varai?* [tiešsaiste]. [skatīts 19.12.2001.] Pieejams: http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/370206-tautas_velets_prezidents_atgriezis_uzticibu_valsts_varai
100. *77% atbalsta ideju par tautas vēlētu prezidentu*. [tiešsaite]. [skatīts 19.01.2012.] Pieejams: http://bnn.lv/77-atbalsta-ideju-par-tautas-veletu-prezidentu-24699
101. *Liepājas pilsētas iedzīvotāju aptauja* [tiešsaiste]. [skatīts 19.12.2001.] Pieejams: http://www.liepajniekiem.lv/lat/zinas/sabiedriba/.../download.php
102. **Müller-Rommel F., Harfst P., Schultze H.** Von der typologischen zur dimensionalen Analyse parlamentarischer Demokratien: konzeptionelle Überlegungen am Beispiel Mittelosteuropas. *Politische Vierteljahresschrift*, 2008, Jg.49, Heft 4, S.679-680.

Gunars Ozolzile, Candidate of Philosophy Science (1989, the Moscow State University), Dr.sc.soc.(1992, the University of Latvia), Associate professor of Riga Technical University, Head of Department of Social Sciences of Institute for Humanities, Azenes 16 Str., LV – 1048, Riga, Latvia, e-mail: Gunars.Ozolzile@rtu.lv

Gunars Ozolzile. Constitutional Reform and Consolidation of Democracy in Latvia
The goal of this article is to investigate opportunities for further consolidation of democracy in Latvia by reforming the parliamentary governance system. The institutionalisation of democracy, which was initially based on development and adoption of the constitution, is analysed. In this process, it is significant to ensure that the fundamental law acquires both formal and empiric legitimacy. It can be achieved by observing different democratic procedures, which are not observed in Latvia, as operation of the constitution adopted in the beginning of the last century was mechanically restored. This could be one of the reasons why since the very restoration of independence in Latvia a constitutional reform has been in the political agenda. The political elite and academia still have no consensus in this issue. The problem has become even more significant due to the insufficient efficiency of the Latvian political system and dissatisfaction of the opponent of the political elite – the people – with functioning of the parliamentary system. The article provides a comparative analysis of different governance systems and investigates the experience of constitutional reforms in other post-socialist countries. The Satversme reforms offered during recent years are analysed and a conclusion is made that the institute of the president elected by people runs like a golden thread through the bulk of them. As this reform unites most of the proposals, an assumption is made that election of the president by popular vote could form the basis for further discussions.

Гунарс Озолзиле. Конституциональная реформа и консолидация демократии в Латвии
Цель статьи – исследовать возможности дальнейшей консолидации демократии в Латвии, реформируя парламентскую систему управления. Анализируется институционализация демократии, которая в начале базировалась на выработке и принятии конституции. В этом процессе существенным является обеспечение как формальной, так и эмпирической легитимности основного закона. Этого можно достигнуть соблюдая различные демократические процедуры, которые в Латвии не соблюдаются, так как была механически восстановлена деятельность принятой в начале прошлого века конституции. Это одна из причин того, почему со времени восстановления независимости Латвии на повестке дня стоит конституциональная реформа. Даже сейчас у политической элиты и научного сообщества отсутствует консенсус в данном вопросе. Ещё более значимой делает проблему недостаточная эффективность политической системы Латвии, и неудовлетворённость оппонента политической элиты – народа функционированием политической системы. В статье даётся сравнительный анализ различных систем управления и исследуется опыт конституциональных реформ в других постсоциалистических странах. Анализируются предлагаемые в последние годы реформы Сатверсме и делается вывод, что красной нитью через большинство из них проходит институт президента, избранного народом. Так как эта реформа объединяет большую часть предложений, выдвигается предположение, что выборы президента всеобщим голосованием может стать основой для дальнейших дискуссий.